

ΤΑ ΠΡΟΕΥΑΓΓΕΛΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ *

Ἡ μαρτυρία τῶν Πατέρων περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς
τῆς Εὐαγγελικῆς Παραδόσεως καὶ ἡ ἀξία
τῶν Πατερικῶν βιβλικῶν παραθέσεων.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ - ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΠ. ΖΑΦΕΙΡΗ
Μητροπολίτου Γαρδικίου

Μ Ε Ρ Ο Σ Β'.

ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΠΡΟΕΥΑΓΓΕΛΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

«ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ
ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς,
ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν,
οὐδὲ αὐτὸν οἴμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι
τὰ γραφόμενα βιβλία»

(Ἰωάν., 21,25)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΠΙΒΙΩΣΕΩΣ ΠΡΟΕΥΑΓΓΕΛΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

1. Ἡ περὶ τῶν περιπτώσεων τούτων πατερικὴ παράδοσις.

Ἄν καὶ δὲν διεσώθησαν χειρόγραφα τῶν προσυνοπτικῶν τούτων κει-
μένων — διηγήσεων—¹ περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ πρόλογος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 95 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

1. Τὸ γεγονός ὅτι οὐδὲν ἀντίγραφον τῶν διηγήσεων τούτων διεσώθη μέχρις ἡμῶν οὐδόπως σημαίνει, ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τοιαῦτα ἐν τῷ παρελθόντι ἢ, ἐὰν ὑπῆρξαν, οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ ἀπώλεια ὅλων τούτων τῶν προσυνοπτικῶν τεκμηρίων σημαίνει καὶ ἀρνησιν τῆς υπάρξεως αὐτῶν, τότε τὸ αὐτὸ

Λουκᾶ, οὐτινος ἡ μαρτυρία ἐνέχει ὅλως ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., διεσώθησαν, ἐν τούτοις, μερικά, ἴσως ἐλάχιστα, ἀποσπάσματα, ἅτινα κρινόμενα ποιητικῶς καὶ οὐχὶ ποσοτικῶς ἔρχονται νὰ ἐπιβεβαιώσωσι τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας χρῆσιν τῶν προσυνοπτικῶν ἢ προεαγγελικῶν τούτων κειμένων ἢ διηγήσεων τῆς ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως καὶ εἰς μεταγενεστέρους ἔτι χρόνους¹.

πρέπει νὰ συμπεράνωμεν καὶ διὰ τὸ πρωταρχικὸν ἀραμαϊκὸν κείμενον τοῦ Ματθαίου ἢ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου ἐν παρόδῳ μόνον μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Παπίου, διὰ τὴν ὑπὸ τῶν περισσοτέρων ἐξηγητῶν ἀποδεκτὴν γενομένην πρώτην μορφήν τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, διὰ τὴν ἀπώλειαν μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, διὰ τὴν ἐξαφάνισιν ἔργων τῶν τε Ἀποστολικῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἀπολογητῶν ἔτι δὲ καὶ τῶν Πατέρων αὐτοῦ τούτου τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐξαφάνισις αὐτῶν δέον μᾶλλον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὰ αὐτὰ αἴτια, τὰ ὅποια προὐκάλεσαν τὸν ἐξαφανισμὸν τοῦ μεγίστου μέρους τῆς ἐλληνικῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς λατινικῆς, κλασικῆς φιλολογίας, τῆς ὅποιας ἐλάχιστα μόνον ἔργα διεσώθησαν ἕως τῆς σήμερον. Ἡ μὴ ἐκ τῆς «προσυνοπτικῆς ἢ προεαγγελικῆς» φιλολογίας διάσωσις παρομοίων τινῶν τεκμηρίων ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν ἀρνητικὸν παράγοντα, τὸν ὅποιον διεδραμάτισεν ἡ ἐκ τῶν ἔσθων ἢ ἀνωθεν ἐπιβουλὴ τῶν κανονικῶν συνοπτικῶν διηγήσεων. Ἡ ἐπίσημος ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας προώθησις αὐτῶν καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἔμμεσος καταδίκη τῶν προσυνοπτικῶν ἢ γενικώτερον τῶν προεαγγελικῶν κειμένων (ντοκουμέντων) ἤρκει διὰ νὰ ἐξαφανισθῶσιν ἢ νὰ ἐκτοπισθῶσι πάντα τὰ τεκμήρια τῆς προσυνοπτικῆς ἢ προεαγγελικῆς περιόδου, ὃν τρόπον ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καταδίκη τῶν ἔργων τῆς αἰρετικῆς φιλολογίας — οὐ μόνον κατὰ τοὺς πρώτους ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας — ἔσθεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαφάνισιν τῶν πολυτίμων διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιότητος τούτων ἔργων. Ἀποδεχόμενοι, ὅτι αἱ προσυνοπτικαὶ αὐταὶ διηγήσεις (κείμενα), περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Λουκᾶς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ, ἔφερον μορφήν τινα ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τῶν ἡμερολογίων τῆς ἀρχαιότητος, τότε ἡ πρόωμος αὐτῶν ἐξαφάνισις δύναται κάλλιστα νὰ ἐξηγηθῆ, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πρῶτον μὲν τὸ εὐθραυστον τῶν παπύρων, δεύτερον δὲ τὴν ἔλλειψιν συνηθείας ἀντιγραφῆς αὐτῶν, ὡς τοῦλάχιστον προκύπτει ἐκ τῆς ἀπωλείας πολλῶν φιλολογικῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματολογίας.

1. Δὲν ἀποκλείεται μέρος τῶν προεαγγελικῶν τούτων διηγήσεων ἢ κειμένων νὰ διεδόθη σὺν τῇ προφορικῇ παραδόσει καὶ ὑπὸ μορφήν προσυνοπτικῶν ἢ προεαγγελικῶν ἡμερολογίων, ὡς καὶ ὑπὸ μορφήν προσωπικῶν ἢ οἰκογενειακῶν ἀπομνημονευμάτων. Ἡ χρῆσις ἀμφοτέρων οὐ μόνον κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦτο προσφιλὴς εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀνθρώπους, οἵτινες, γνωρίζοντες ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ἠδύναντο κάλλιστα νὰ γράψωσι τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτῶν. Τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ὅλως ἰδιαιτέρως ἀφορᾷ εἰς τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, ἅτινα ἐθεραπεύθησαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ ὅποια μετὰ τὴν θεραπείαν εἴτε τοῦ ἑαυτοῦ των εἴτε ἐνὸς μέλους τῆς οἰκογενείας αὐτῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἶναι ἡ περιπτώσις τῆς θεραπείας τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰακείρου καὶ τοῦ υιοῦ τοῦ Ἐκατοντάρχου, θὰ περιέγραφαν τὰ θαύματα ἐν τῷ οἰκογενειακῷ αὐτῶν ἡμερολογίῳ. Ὁ πάπυρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγραφον ταῦτα, ἦτο προσιτὸς εἰς τοὺς περισσοτέρους ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο δὲ συνάγεται ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως παπύρων ἐπὶ τῶν ἀμμωδῶν ἐκτάσεων τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες μαρτυροῦσι περὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐ-

Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα εὐρίσκονται διεσκορπισμένα ἐν τοῖς διαφόροις ἔργοις τῶν Πατέρων, ἰδίᾳ δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἐκείνοις, ἐν οἷς διεσώθησαν ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς πρωταρχικῆς κατηχήσεως, τῆς διδαχῆς, τοῦ κηρύγματος καὶ ἰδιαιτέρως τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος, εἴτε πρόκειται περὶ τῆς ἐξ Ἰουδαίων, εἴτε περὶ τῆς ἐξ Ἐθνικῶν τοιαύτης¹.

Ἡ λατρεία, ὡς ζῶσα παρουσία οὐ μόνον τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ² ἀλλὰ καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ³, δὲν ὑπῆρξε μόνον ἡ βᾶσις τῆς θεολογίας τῶν πρώτων αἰῶνων, ἀλλὰ κυρίως τὸ ἐνδεδειγμένον μέσον τῆς διατηρήσεως καὶ διαδόσεως τοῦ ἱεροῦ κειμένου⁴, δοθέντος ὅτι τοῦτο ἀπετέλει τὴν βᾶσιν τοῦ κη-

τῶν οὐ μόνον ὑπὸ τῶν πλουσίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν μεσαιῶν τάξιν. Πρὸς τούτους οἱ ἐν λόγῳ πάπυροι ἐπιβεβαίουσι τὴν χρῆσιν των διὰ τὴν ἱστοριογράφειν ἀφ' ἐνὸς μὲν σπουδαίων τινῶν γεγονότων καὶ ἀφ' ἑτέρου, λόγῳ τοῦ χαμηλοῦ αὐτῶν κόστους, καὶ διὰ τὴν ἱστοριογράφειν γεγονότων οὐδεμίαν καθ' ἑαυτὰ ἔχοντων ἀξίαν. Τοῦτου δοθέντος δυνάμεθα νὰ φρονώμεν, ὅτι σπουδαῖα γεγονότα, ὡς ἦσαν τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ ἰδιωτικῆς φύσεως συνομιλίας Αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἶναι ἡ μετὰ τοῦ Νικοδήμου συνομιλία, δὲν κατεγράφησαν ὑπὸ τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων;

1. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς λειτουργίας ἐπὶ τῆς πατερικῆς σκέψεως τῆς Ἀνατολικῆς κυρίως Ἐκκλησίας σὺν τοῖς ἄλλοις ἰδὲ S. ANTONIADIS, *Place de la liturgie dans la tradition des lettres grecques*, Leiden, 1939.

2. Πρβλ. Ἰωάν. 6,33β· 8,31.51· 14,23 ἐξ· 17,14.17.

3. Πρβλ. Ἰωάν., 6,57.

4. Τοῦτο σαφῶς δεικνύται ἐκ τοῦ οὗτω καλουμένου «*Βυζαντινοῦ Κειμένου*» τῆς Κ.Δ., τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξ ἐκλογαδίων (*εὐαγγελισταρίων* καὶ *πραξαποστόλων*) καὶ τὸ ὁποῖον διετήρησε τὸ ἐν τῇ λατρευτικῇ πράξει τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποιοῦν κείμενον. Πρῶτον ὁ ἀπεριόριστος σεβασμός, τὸν ὁποῖον ἔτρεφον, καὶ ἡ ἀπαράμιλλος ἐκτίμησις, διὰ τῆς ὁποίας περιέβαλον λαὸς καὶ ποιμένες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τὴν λειτουργικὴν πράξιν διὰ τὸ ἀνόθευτον τῆς ὁποίας σθεναρῶς καὶ ἰσχυρῶς ἐπιμελῶς οὗτοι εἰργάσθησαν καὶ δεύτερον ἡ ἔλωσις ἰδιαιτέρως ἀξία καὶ σημασία, τὴν ὁποίαν εἶχεν αὕτη ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ κανόνος τῆς πίστεως, οἱ δύο οὗτοι βασικοὶ λόγοι καὶ πολλοὶ ἕτεροι οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις παράγοντες συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔνδον παρεμπόδισιν παρεμβολῶν καὶ αὐθαιρέτων ἀλλοιώσεων τῆς ἀρχικῆς λειτουργικῆς μορφῆς τοῦ λεγομένου *Βυζαντινοῦ Κειμένου*, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξιοπιστία ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς συγχρόνους ἐρευνητὰς τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ. Πλείονα περὶ τοῦ θέματος τούτου ἰδὲ ἐν F. KENYON, *The Text of the Greek Bible*, London, 1958, σ. 203· τοῦ αὐτοῦ *Hesychius and the Text of the N.T.*, ἐν *Mémorial Lagrange*, σσ. 245-250· K. LAKE, *The Byzantine Text of the Gospels*, ἐν *Mémorial Lagrange*, Paris, 1940, σσ. 251-258· B. M. METZGER, *The Text of the New Testament*, New York, London, 1964 (1968) σσ. 141-238· *Greek Lectionaries and a Critical Edition of the Greek New Testament*, ἐν K. ALAND, *μηνημον. ἔργον*, σσ. 479-497· K. JUNACK, *Zu den griechischen Lectionaren und ihrer Überlieferung der katholischen Briefe*, ἐν K. ALAND, *ἔθθα ἀνωτέρω*, σσ. 498-591· C. COLWELL, *The complex character of the late Byzantine Text of the Gospels*, ἐν *JBL*, τ. LIV, 1935, σσ. 211-222· G. ZUNTZ, *The Byzantine Text in N.T. Criticism*, ἐν *JBL*, τ. XLIII, 1942, σσ. 25-30· W. SANDERS, *Studies in the doctrinal influences on the Byzantine Text of*

ρύγματος καὶ τῶν προσευχῶν, ἄστινας ἀπήγγελλον τὰ μέλη τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος συνερχόμενα ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ¹. Ὡς εἶναι γνωστὸν τοῖς πᾶσιν, ἡ λειτουργικὴ πράξις τῆς ἀρχηγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας περιελάμβανε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγγραφέως τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (πρβλ. 2,42), τέσσαρα διαδοχικὰ στάδια, ἦτοι τὰ μέλη αὐτῆς συνήρχοντο εἰς τὸ ὑπερῶν α(α) προσκατεροῦντα τῇ διδαχῇ τῶν Ἀποστόλων (β) καὶ τῇ κοινωνίᾳ, (γ) τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ (δ) ταῖς προσευχαῖς².

ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο ἐξετάζοντες τὰ ἔργα Ἰγνατίου Ἀντιοχείας³, Ψευδοκλήμεντος Ρώμης⁴, Ψευδοβαρνάβα, Ἰουστίνου τοῦ Μάρτυρος, ὅστις πρῶτος, μεταξύ τῶν Πατέρων, ὀμιλεῖ σαφῶς περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Εὐαγ-

the Gospels, ἐν *JBL*, τ. LXXI, 1952, σσ. 85-92. Παρ' ἡμῶν ἐλλείπουσιν εἰδικαί μελέται ἀφορῶσαι εἰς τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὅποιαν κέκτηται ὁ Βυζαντινὸς ἢ Κοινὸς τύπος διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου. Παρὰ τὴν αἰσθητὴν ταύτην ἔλλειψιν κοινὴ συνέτιθις τῶν παρ' ἡμῶν συγγραφέων γενικῶν Εἰσαγωγῶν εἰς τὴν Κ.Δ., ὡς καὶ ἄλλων παρεμφερῶν μελετῶν εἶναι ὁ τονισμὸς τῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ κειμένου καὶ τῶν ἐκλογαδίων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν (πρβλ. Ν. ΔΑΜΑΛΑ, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν Κ.Δ.*, τ. Α', Ἀθῆναι, 1876, σ. 731· Β. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ.Δ.*, Ἀθῆναι, 1937, σσ. 207-214· Β. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ.Δ.*, Ἀθῆναι, 1960, σσ. 597-601· Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ.Δ.*, Ἀθῆναι, 1971, σ. 51· Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, *Ἡ σκοπιμότης μιᾶς ἐλληνικῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς Κ.Δ.*, Ἀθῆναι, 1960· Μ. ΣΙΩΤΟΥ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Κειμένου*, Θεσσαλονίκη, 1951, σσ. 46-49· τοῦ αὐτοῦ *Ἀνάγκη νέας ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τῆς Κ.Δ.*, Ἀθῆναι, 1960).

1. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὡς εἶναι γνωστὸν, αἱ εὐχαριστηριακαὶ συνάξεις ἐγένοντο «τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ» (Ἀποκ., 1,10), ἥτις ἦτο ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος (Πράξ., 20,7· Α' Κορ. 16,2), διότι αὕτη ἦτο ἡ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς πεντηκοστῆς ἢ ἡ ὀγδόη ἡμέρα, συμφώνως πρὸς τὴν ἐξήγησιν τοῦ ΨΕΥΔΟΒΑΡΝΑΒΑ (πρβλ. XV, 8-9) καὶ τοῦ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ (πρβλ. *Ἐκλογαὶ εἰς τοὺς Ψαλμούς*, CXVIII, 164, PG XII, 1624). Περὶ τῆς Κυριακῆς, ὡς ἡμέρας τελέσεως τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ἀπὸ πατερικῆς ἐπόψεως ἰδὲ: *Διδαχή*, XI, 1· ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Α' *Ἀπολογία* LXII, 7· ΚΑΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωματεῖς*, VII, XII, 76,4· ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατὰ Κέλσον*, VIII, XXII (ἐκδοσις Ρ. ΚΟΕΤΣΧΑΟΥ, GCS, τ. II, σσ. 239 ἐξ.). ΠΕΤΡΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κανονικὴ Ἐπιστολή*, XV (PG, XVIII, 508BD). Περὶ τῆς ὀνομασίας τῆς ἡμέρας ταύτης ὡς Κυριακῆς ἀπὸ πατερικῆς ἐπόψεως ἰδὲ: ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Μαγνησίους*, IX· ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Α' *Ἀπολογία*, LXVII, 7· ΚΑΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Στρωματεῖς*, VI, XVI, 138,1· ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Υπόμνημα εἰς τοὺς Ψαλμούς*, XCI, 2-3 (PG, XXIII, 117 2A).

2. Τὸ θέμα τοῦτο ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον μελέτης πάλαι τε καὶ νῦν. Ἰδὲ Ο. CULLMANN, *Urchristentum und Gottesdienst*, Zurich, 1950, σ. 16 καὶ 31· J. JEREMIAS, *Die Abendmahls Worte Jesu*, Goettingen, 1960, σσ. 111-114. Ἀντίθετον γνώμη πρὸς τοὺς δύο ἀνατέρω ἐξηγητὰς ἰδὲ ἐν G. DELLING, *Der Gottesdienst im Neuen Testament*, Goettingen, 1952, σ. 124· H. ZIMMERMANN, *Die Sammelberichte der Apostelgeschichte*, BZ, N. F., τ. V, 1961, σσ. 75 ἐξ.

3. Ἰδὲ *Ἐπιστολὴ πρὸς Σμυρναίους*, III,2.

4. Πρβλ. *μνημον. ἔργον*, IV,5· V,2-4· VIII,5· XII,2.

γελίων ἐν τῇ λειτουργίᾳ¹, Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ Τατιανοῦ — διὰ τὰ νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὰ πλέον ἀντιπροσωπευτικὰ ὀνόματα τῆς μεταποστολικῆς περιόδου — θὰ ἀνεύρωμεν Λόγια τοῦ Κυρίου, ἅτινα οἱ Συνοπτικοὶ καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Δ' Εὐαγγελίου, γενικώτερον δὲ οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ., δὲν διέσωσαν. Τὰ ἄ γ ρ α φ α δὲ ταῦτα Λ ό γ ι α προέρχονται εἴτε ἐκ τῆς προφορικῆς πρωταρχικῆς κατηχήσεως, εἴτε ἐκ τῆς γραπτῆς προσυνοπτικῆς ἢ προευαγγελικῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, εἴτε ἐκ τοῦ προανατεθεωρημένου κειμένου, εἴτε, τέλος, ἐκ τῆς ἀποκρύφου φιλολογίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

Ἐν ταῖς πατερικαῖς βιβλικαῖς παραθέσεσιν ἀνακαλύπτει ὁ ἐρευνητὴς τοῦ κειμένου χωρὶα ἀναφερόμενα εἰς τὰς διηγήσεις τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου ἢ εἰς τὰ Λόγια Αὐτοῦ, τὰ ὅποια, ἐν τούτοις, διαφέρουσι τοῦ κειμένου τῶν διασωθέντων Εὐαγγελίων καὶ τὰ ὅποια ὡς ἄ γ ρ α φ α α ὑ θ εν τ ι κ ἄ Λ ό γ ι α καὶ μόνον ὡς τοιαῦτα εἰσῆλθον εἰς τὴν λατρείαν, τὴν διδασχὴν, τὸ κήρυγμα καὶ τὴν κατήχησην τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια, βλέπουσα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ («τὸ ἀρχέτυπον») τῆς ἱεραποστολῆς, ἦτο ἀπερροφημένη ὑπὸ τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἔθετεν εἰς αὐτὴν ἡ ἱεραποστολή, ἦτις, ἐν τελευταία ἀναλύσει, ἐξέφραζε κατὰ τινὰ ἐξωτερικὸν τρόπον τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐγκαινισθέντα καθολικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας². Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ κανονικοποίησιν τῶν διηγήσεων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων τὰ περὶ ὧν ὁ Λόγος «ἄ γ ρ α φ α Λ ό γ ι α» ἤρχισαν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, νὰ ὑποχωρῶσι. Παρὰ τὴν ἐπικράτησιν, ἐν τούτοις, τῶν διηγήσεων τῶν Εὐαγγελίων διὰ τῆς ἐπισήμου αὐτῶν ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας, τὰ προαναφερθέντα προευαγγελικά (προσυνοπτικά) κείμενα ἐξηκολούθουν νὰ χρησιμοποιῶνται, ἐν ἐλαχίστῳ βεβαίως βαθμῷ, ἐν τῇ λατρείᾳ, τῇ διδασχῇ, τῷ κηρύγματι καὶ τῇ κατηχήσει³, ὡς καὶ ἐν τῇ ἱεραποστολῇ τῆς μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας, συνέπεια δὲ τῆς χρήσεώς των ταύτης ἦτο καὶ ἡ παράθεσις αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν Πατέρων, ἰδιαίτερος δὲ τῶν Πατέρων τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων.

Ἡ τύχη τῶν προσυνοπτικῶν ἢ προευαγγελικῶν τούτων διηγήσεων ἢ κειμένων συνεδέθη μετὰ τῆς καθόλου διαμορφώσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος, ἡ ὅποια ζωὴ εὐρίσκει τὴν καλύτεραν

1. Ἰδὲ Α' Ἀπολογία, LXVI,3· LXVII,3· Διάλογος πρὸς Τρόφιμον, CIII,8.

2. Πρβλ. E. GRAESSER, *Jesus in Nazareth* (Mark VI. 1-6a). *Notes on the Redaction and Theology of St. Mark*, ἐν NTSt, τ. XVI, 1969/70, σ. 22. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς Ἐκκλησίας (as the success of the disciples (Mk. VI,13), his failures (VI,5) are their failures (VI, II)» (ἐνθα ἀνωτέρω).

3. Ὁ ὅρος «κατήχησης» χρησιμοποιεῖται ὑφ' ἡμῶν ὑπὸ τὴν διπλῆν αὐτοῦ ἔννοιαν, ἦτοι ὡς «κατ' ἴδιαν» κατήχησης καὶ ὡς «δημοσία» ἢ κοινοτικὴ τοιαύτη. Τὴν διπλῆν δὲ ταύτην διάκρισιν ὀφείλομεν εἰς τὸν μέγαν θεολόγον τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, τὸν Ὁριγένην (πρβλ. Κατὰ Κέλσου, III, 51).

αὐτῆς ἔκφρασιν ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ τῇ κατηχήσει, ὡς καὶ ἐν τῇ διδαχῇ καὶ τῷ κηρύγματι τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας¹, τῆς ὁποίας ἡ βασικὴ δοξασία δὲν ἦτο ἕτερα, εἰ μὴ ἡ πίστις εἰς τὴν τριήμερον ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου². Δὲν ὑπάρχει πίστις ἢ ὁμολογία τῆς πρωτοχριστιανικῆς ὡς καὶ τῆς μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις διεμορφώθη ἐκτὸς καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς λειτουργικῆς αὐτῆς ζωῆς. Ἡ ἐπικράτησις τῶν διηγήσεων τῶν κανονικῶν Εὐαγγελίων δὲν ἦτο, ὡς γνωστόν, θέμα μηνῶν ἢ ὀλίγων ἐτῶν. Τοῦναντίον, αὕτη ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα περισσοτέρων δεκαετηρίδων, αἵτινες, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, προητοίμασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν διὰ τὴν ἀποδοχὴν αὐτῶν ὡς κανονικῶν. Ἡ ἐμφάνισις τῆς Κ.Δ. ἐντὸς τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐν ἐνιαῖον θεόπνευστον βιβλίον, ἢ ὡς μία θεία Γραφή, δὲν ἦτό τι τὸ νέον διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπλῶς μία κωδικοποίησις ἢ ἐπισημοποίησις τῆς ἡδὴ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας ὑπαρχούσης παραδόσεως ἢ ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως περὶ τῶν βιβλίων τούτων. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς δὲν δυνάμεθα μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἐπικρατήσεως τῆς γραπτῆς παραδόσεως ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τῶν Λογίων καὶ τῶν διηγήσεων τῶν θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ. Ἐάν, παρὰ ταῦτα, εὑρεθῶμεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφρασθῶμεν ὑπὲρ τῆς σταθερότητος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς, ἐννοεῖται τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πάντοτε ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως, τότε δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν, ἐν ἀνάγκῃ, μίαν σχετικὴν καὶ

1. Ἡ ζωὴ τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐκφραζομένη ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ διὰ τῆς λατρείας θέλει ἀποσαφηνισθῆ ἔτι περισσότερο διὰ τῆς μελέτης τῆς μεταβατικῆς περιόδου ἐκ τῶν Ἰουδαϊκῶν λειτουργιῶν εἰς τὰς χριστιανικὰς τοιαύτας. Πλεονα περὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος ἰδὲ ἐν Μ. SACHS, *Das Gebetbuch der Israeliten*, Breslau, 1889· I. ELBOGEN, *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig, 1913· F. H. CHASE, *The Lord's Prayer in the Early Church (Texts and Studies, 1,3)*, Cambridge, 1891· W. STAERK, *Altjudische liturgische Gebete*, Berlin, 1930· H. LIETZAMN, *Messe und Herrenmahl*, Berlin, 1953· A. BAUMSTARK, *Liturgie comparée*, 3 édit. revue par Dom Bernard Botte, Chevetogne-Paris, 1953· G. KRETSCHMAR, *Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie (Beiträge zur historische Theologie, 21)*, Tübingen, 1956· M. J. PERATH, *Rabbinical Devotion. Prayers of the Jewish Sages*, Van Gorkum-Assen, 1964· M. HENGEL, *Proseuché und Synagoge*, ἐν *Festschrift K. G. Kuhn*, Goettingen, 1971, σσ. 157-184· E. PAX, *Judische Familienliturgie in biblischchristlicher Sicht*, ἐν BL, τ. XIII, 1972, σσ. 248-260· J. HENNIG, *Die katholische Liturgiereform und das Judentum*, ἐν *Zeitschr. Relig. und Geistesgesch.*, τ. XXIV, 1972, σσ. 193-208.

2. Αὕτη εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς μελέτης τῶν Μ.- J. LAGRANGE, *La foi à la résurrection de Jésus dans le Christianisme primitif*, ἐν RB, τ. XLII, 1933, σσ. 569-584 καὶ J. SCHMITT, *Jésus ressuscité dans la prédication apostolique*, Paris, 1949.

μόνον σταθερότητα εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας λειτουργικῶς θεωρουμένου κειμένου τῶν Εὐαγγελίων.

Οἱ Πατέρες τῶν πρώτων αἰώνων, οἱ ὅποιοι ἐχρησιμοποίησαν τὰς προσυνοπτικὰς (προεσαγγελικὰς) διηγήσεις, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ λησμονήσωσιν αὐτάς. Ὡς μέλη τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος εἶχον οὗτοι ἀνατραφῆ ὑπὸ τοῦ προεσαγγελικοῦ κειμένου, τ. ἔ. ὑπὸ τῆς ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κειμένου ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν χρῆσις ἐν τῇ διδασκίᾳ καὶ τῇ κατηχήσει, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐπικαίροις αὐτῶν θεολογικοῖς συγγράμμασιν. Ἡ συχὴ αὐτοῦ χρῆσις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπομνημόνευσιν ὀλοκλήρων αὐτοῦ ἀποσπασμάτων. Εἶναι, ὅθεν, εὐλόγον, ὅτι πολλὰ χωρία τοῦ προεσαγγελικοῦ κειμένου ἢ κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐγνώρισαν οἱ Πατέρες, τὰ διετήρησαν παραθέτοντες αὐτὰ ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτῶν εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς γραπτοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον τίς οἶδεν τί ἀπέγινεν, εἴτε καταγράφοντες, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, τὴν λατρευτικὴν, κηρυγματικὴν καὶ κατηχητικὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας των, ἥτις ἀσφαλῶς θὰ ἐβασίζετο, ἐὰν αὐτὴ ἦτο ἀρχαία, εἰς τὸ προεσαγγελικὸν τοῦτο κείμενον (κείμενα) ἢ τοῦλάχιστον θὰ διετήρει, ἐὰν αὐτὴ ἦτο μεταποστολικῆς ἐποχῆς, στοιχεῖα τοῦ προεσαγγελικοῦ τούτου κειμένου, εἴτε, τέλος, ἀντιγράφοντες τοῦτο ἐκ προγενεστέρων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων. Τὸ πρῶτον σημεῖον, ἡγουν τὴν ὑπὸ τῶν Πατέρων παράθεσιν τοῦ καινοδιαθηκικοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς προσυνοπτικῆς ἢ προεσαγγελικῆς—γραπτῆς ἢ προφορικῆς—πηγῆς (παραδόσεως), τὴν ὁποῖαν οὗτοι εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ τὴν ἀποδείξωμεν, διότι, ἐξαιρέσει τῆς μαρτυρίας τοῦ προλόγου τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ, στερούμεθα μαρτυριῶν¹. Ἡ ἔλλειψις ἀποδείξεων οὐδόλως σημαίνει καὶ ἔλλειψιν

1. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν πηγὴν ἢ τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησαν ὁ συγγραφεὺς τοῦ κατὰ *Θωμᾶν Εὐαγγελίου*. Ὡς γνωστόν, τὸ ἐν λόγῳ εὐαγγέλιον βασίζεται ἐπὶ τινος ἀρχαίας παραδόσεως, ἥτις δὲν ἀπορρέει ἐκ τῆς παραδόσεως τῶν κανονικῶν Εὐαγγελίων. Πρόκειται περὶ τινος παραδόσεως παραλλήλου πρὸς ἐκείνην τῶν συγγραφέων τῶν κανονικῶν Εὐαγγελίων, τὴν σύνταξιν τῶν ὁποίων προϋποθέτει τὸ κατὰ *Θωμᾶν Εὐαγγέλιον*, ἢ πρόκειται περὶ συνοπτικῆς τινος παραδόσεως, τὴν ὁποῖαν οἱ Εὐαγγελισταὶ εἴτε δὲν ἐγνώρισαν εἴτε, καὶ ἐὰν τὴν ἐγνώρισαν, δὲν τὴν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν των διὰ πολλοὺς καὶ διαφοροὺς λόγους μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰς θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς πρὸς μίαν κατεύθυνσιν ἀντίθετον ἢ διάφορον πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν τεσσάρων ἡμῖν Εὐαγγελιστῶν; Ἴσως αἱ βιβλικαὶ μελέται τοῦ μέλλοντος δυνηθῶσι νὰ καθορίσωσιν τὴν προέλευσιν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως τοῦ κατὰ *Θωμᾶν Εὐαγγελίου*, τὸ ὁποῖον, ἀληθῶς εἰπεῖν, προέρχεται ἐκ δύο διαφορετικῶν πηγῶν, ἡγουν ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ κειμένου τοῦ *Ὁξυρρόγγου* καὶ ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ κοπτικῶν κειμένου (πρβλ. G. ZAPHIRIS, *μνημον. ἔργον*, σ. 1125). Περὶ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Εὐαγγελίου μεταξὺ ἄλλων ἰδέ: G. QUISPÉL, *Some Remarks of the Gospel of Thomas*, ἐν NTSt, τ. V, 1958/59, σσ. 276-290· R. McL. WILSON, *The Coptic Gospel of Thomas*, ἐν NTSt, V, 1958/59, σσ. 273-276· H. W. BARTSCH, *Das Thomas-Evangelium und die synoptischen Evangelien*, ἐν NTSt, τ. VI, 1959/60, σσ. 249-261.

ένδειξεν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῶν προευαγγελικῶν τούτων κειμένων, ἅτινα ἐχρησιμοποίησεν ἡ Ἐκκλησία. Αἱ ένδειξεις αὗται παρέχονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ τῶν καινοδιαθηκικῶν πατερικῶν παραθέσεων, αἵτινες καὶ ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν πρῶτον μὲν, ὅτι οἱ Πατέρες ἐγνώρισαν τὸ προευαγγελικὸν κείμενον, ἰδιαιτέρως δὲ ὠρισμένας αὐτοῦ πηγὰς, αἵτινες ἦσαν, ὡς φαίνεται, γνωσταὶ καὶ ἄγνωστοι εἰς τοὺς Εὐαγγελιστάς· δεύτερον δέ, ὅτι τὸ προσυνοπτικὸν ἢ προευαγγελικὸν τοῦτο κείμενον συνηντήθη, ἐν μιᾷ δεδομένῃ στιγμῇ, μετὰ τοῦ κανονικοῦ τοιοῦτου ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς λατρείας, τῆς διδασχῆς, τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς κατηχήσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν πατερικῶν συγγραμμάτων.

Ἡ ὑπὸ τῶν Πατέρων χρῆσις τῶν προευαγγελικῶν τούτων διηγήσεων καὶ Λογίων τοῦ Κυρίου θέλει πλήρως διαφωτισθῆ, ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον διαφωτισθῆ περισσότερο τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τῶν δύο πρώτων αἰῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ, πρόβλημα τὸ ὁποῖον παραμένει εἰσέτι ἄλυτον διὰ τοὺς ἱστορικούς, καθ' ὅσον τυγχάνει νὰ εἶναι τοῦτο πολύπλοκον, πολυσύνθετον, πολύμορφον καὶ πολυποικίλον.

* *

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπανέλθωμεν καὶ αὖθις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς βιβλικῆς παραθέσεως τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης παραθέτει αὐτὴν βάσει γραπτῆς τινος¹ ἢ, ἐν ἀνάγκῃ, προφορικῆς² πηγῆς, τὴν ὁποῖαν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐχρησιμοποίει ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ κατηχήσει αὐτῆς³. Προσδιορίζοντες νῦν ἐτι περισ-

1. Σημειωθῆτω ἐν παράδῳ ὅτι ἡ ἐπανάληψις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κειμένου ὑπὸ μιαν οὐχὶ ταυτόσημον ἀλλ' ὁμοίαν περίπου μορφήν ὑπὸ τοῦ Πολύκαρπου Σιμόνης, τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῆς Διδασκαλίας, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Ψευδομακαρίου δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς προφορικῆς καὶ ἐναντίον τῆς γραπτῆς πηγῆς ἐκ τῆς ὁποίας οὗτοι ἀντλοῦσι τὸ κείμενον. Τοῦτο δὲ διὰ τὸν ἀπλοῦστατον λόγον, διότι οὐχὶ μόνον οἱ ὡς ἔνω Ἐκκλησιαστικοὶ Συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἕτεροι ἐξ αὐτῶν, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ Πατέρες τῶν πρώτων αἰῶνων, παραθέτουσιν ἐλευθέρως ἀκόμη καὶ ἀποσπάσματα τοῦ κανονικοῦ κειμένου τῶν Εὐαγγελίων-ἰδιαιτέρως τοῦτο ἰσχύει διὰ τὸν Πολύκαρπον Σιμόνης — πολὺ δὲ περισσότερο ἀποσπάσματα τοῦ προκανονικοῦ (προαναθεωρητικοῦ), προευαγγελικοῦ ἢ (προσυνοπτικοῦ) κειμένου.

2. H. A. CREDNER ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξιν προφορικῆς τινος πηγῆς (πρβλ. *Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften*, Halle, 1832, σ. 27). Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ L. E. WRIGHT, μνημον. ἔργον, σ. 78.

3. Ἡ ἐν λόγῳ παράθεσις τοῦ Κλήμεντος ἐμελετήθη ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς *The Committee of the Oxford Society of Historical Theology*, τὰ ὁποῖα «incline to think that we have in Clement of Rome a citation from some written or unwritten form of

σότερον τὴν προέλευσιν τῆς βιβλικῆς ταύτης παραθέσεως τοῦ Κλήμεντος λέγομεν, ὅτι αὐτὴ δύναται κάλλιστα νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ προεαγγελικὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον ἡ πρωτοχριστιανικὴ κοινότης ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς διδασκῆς καὶ τῆς κατηχήσεως, ἥτις εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἰδιώτου κατηχητοῦ¹ καθίστα ἀναγκαίαν τὴν συνένωσιν δύο ἢ περισσοτέρων κειμένων ἐπὶ τῷ ἀποκλειστικῷ καὶ μόνῳ σκοπῷ, ὅπως δοθῆ ἔμφασις εἰς μίαν καθωρισμένην διδασκαλίαν (ἀλήθειαν) τοῦ κηρύγματος ἢ τῆς κατηχήσεως, ὡς ἦτο ἡ περίπτωσις τῆς διδασκαλίας τοῦ κατηχητοῦ τῆς κοινότητος Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου 5,7· 7,1 ἐξ. καὶ τοῦ Λουκ. 6,37 ἐξ. Ἡ συνένωσις τῶν Λογίων τούτων τοῦ Κυρίου ἐπραγματοποιήθη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐν μιᾷ ἐποχῇ, ἐν ἣ ἢ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὀμιλία τοῦ Κυρίου δὲν εἶχεν εἰσέτι λάβει στερεότυπὸν τινα μορφήν, ἥτις θὰ διηκόλυε, σὺν τοῖς ἄλλοις, τὴν ὁμοιόμορφον αὐτῆς χρῆσιν ὑπὸ τῶν προεστῶτων τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ κατηχῆσει. Τοῦτο θὰ ἐπιτευχθῆ ἀργότερον διὰ τῆς συντάξεως τῶν Εὐαγγελίων τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ, τὰ ὁποῖα δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου τοῦ Κλήμεντος Ρώμης², ὅστις καταγράφει τὸ κείμενον προσυνοπτικῆς τινος πηγῆς, ἥτις

Catechesis as to our Lord's teaching current in the Roman Church» (*The New Testament in the Apostolic Fathers, Oxford, 1905, σ. 61*).

1. Ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας δὲν ἔχομεν ἀρχικῶς εἰ μὴ μόνον ἰδιώτας κατηχητάς. Πρωτοβουλία τοῦ Πανταίου ἱδρύεται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ πρώτη Κατηχητικὴ Σχολή, τὴν ὅποίαν, ἐν συνεχείᾳ, διηύθυνον οἱ Κλήμης καὶ Ὠριγένης, ὅστις καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος ἐπίσημος κατηχητῆς διορισθεὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας (πρβλ. W. BOUSSET, *Jüdisch-christlicher Schulbetrieb in Alexandria und Rome*, Goettingen, 1915, σ. 282· G. BARDY, *L'enseignement religieux*, ἐν RA, τ. LXVI, 1938, σ. 11).

Ἡ τάξις αὐτῆ τῶν ἰδιωτῶν κατηχητῶν ἀσφαλῶς θὰ συνέτεινε εἰς τὴν ἐπιβίωσιν τῶν προσυνοπτικῶν ντοκουμέντων καὶ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κειμένου τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, δοθέντος ὅτι οὗτοι μὴ ὄντες ἐξοικειωμένοι αὐτῷ ἐσυνέχιζον νὰ χρησιμοποιῶσι τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐγνώρισαν διὰ τῆς πρόφορικῆς ἢ ἀκόμη καὶ διὰ τῆς γραπτῆς προσυνοπτικῆς ἢ προεαγγελικῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως καὶ τὸ ὁποῖον εἶχον οὗτοι ἐν πολλοῖς ἀπομνημονεύσει.

2. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς χρήσεως ἢ μὴ τῶν Συνοπτικῶν ἐκ μέρους τοῦ συντάκτου τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου ὁ κύκλος τῶν ἐξηγητῶν διηρέθη. Οὕτως ἐναντίον τῆς χρήσεως τῶν Συνοπτικῶν ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῆς παραθέσεως τοῦ Κλήμεντος ἐτάχθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐξηγηταί, ἐν οἷς καὶ οἱ H. A. CREDNER, ἐνθα ἄνωτέρω, σ. 27 καὶ K. A. KOESTLIN, *Der Ursprung und die Komposition der synoptischen Evangelien*, Stuttgart, 1853, σ. 121. Ἀντίθετον γνώμην ἐξέφρασαν οἱ J. B. LIGHTFOOT (*The Apostolic Fathers, First part*, Vol. II, London, 1890, σ. 52· S. Clement of Rome. *The two Epistles to the Corinthians*, London, 1869, σ. 67) καὶ A. RITSCHL (*Ueber den gegenwärtigen Stand der Kritik der synoptischen Evangelien*, ἐν *Theol. Jahrb.*, 1851, σ. 495). Μία τρίτη κατηγορία ἐξηγητῶν, μὴ εὐρίσκουσα ἀρκούντως πειστικὰ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὁπαδῶν τῆς χρήσεως ἐκ μέρους τοῦ ἡμετέρου συντάκτου πρόφορικῆς τινος πηγῆς ἢ καὶ αὐτῶν τούτων τῶν Συνοπτικῶν, διστάζει νὰ ἀποφανθῆ ὑπὲρ τῆς χρήσεως ἢ

προήλθεν ἐκ τῆς συνενώσεως τριῶν ἢ περισσοτέρων πηγῶν, τὰς ὁποίας οἱ ὡς ἄνω δύο Εὐαγγελισταὶ εἶχον ὑπ' ὄψει των καὶ αἱ ὁποῖαι συνήνθησαν ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως διὰ λόγους καθαρῶς κατηχητικούς¹.

Ὅπως καὶ ἐὰν ἔχη τὸ θέμα τῆς προελεύσεως τοῦ δυσκόλου τούτου κειμένου τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, γεγονός εἶναι ὅτι τὸ προεαγγελικὸν τοῦτο κατηχητικὸν κείμενον διετηρήθη καὶ πέραν τοῦ τρίτου αἰῶνος εἴτε μέσῳ ἀνθολογιῶν ἢ χρηστομαθειῶν, εἴτε μέσῳ τοῦ προφορικοῦ λόγου, εἴτε μέσῳ ἀρμονίας τινὸς τῶν Εὐαγγελίων, τὴν ὁποίαν οἱ Πατέρες ἐγνώρισαν, εἴτε μέσῳ τοῦ κηρύγματος, τῆς διδασχῆς καὶ τῆς κατηχήσεως, εἴτε, τέλος, διὰ τῆς φιλολογικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐνὸς συγγραφέως ἐπὶ τοῦ ἐτέρου.

2. Τίς ἡ μορφή τῆς πηγῆς τοῦ Ἰωάν., 3,3.5;

Ἐν τῷ παραδεδεγμένῳ κειμένῳ τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου 3,3.5 ἀναγνώσκομεν: «...ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ... ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος², οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ».

μὴ τῶν Συνοπτικῶν ἐκ μέρους τοῦ συντάκτου τοῦ κειμένου τοῦ Κλήμεντος Ρώμης (πρβλ. O. DE GEBHARDT-A. v. HARNACK, *Clementis Romani ad Corinthios quae dicuntur epistolae (Patrum Apostolicorum opera, I, I)*, Leipzig, 1876, σ. LI· H. HEMMER - P. LEJAY, *Clément de Rome, Épître aux Corinthiens, Homélie du IIe siècle (Textes et Documents, Les Pères Apostoliques, II)*, Paris, 1926, σ. XL).

Πρὸς τούτοις εἰς τὰς τρεῖς ταύτας κατηγορίας τοῦ κύκλου τῶν ἐξηγητῶν προσετέθη καὶ μία τετάρτη, τῆς ὁποίας οἱ ὁπαδοὶ διατείνονται, ὅτι ὁ Κλήμης ἀρύεται τὸ κείμενον τοῦτο εἴτε ἐκ τινος οὐχὶ κανονικοῦ εὐαγγελίου (πρβλ. E. ZELLER, *Die älteste Ueberlieferung über die Schriften Lukas, in Theol. Jahrb., 1848, σ. 530*), εἴτε ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Πέτρου (πρβλ. A. HILGENFELD, *Die apostolischen Väter, Untersuchungen über Inhalt und Ursprung der unter ihren Namen erhaltenen Schriften*, Halle, 1855, σσ. 104-105).

1. J. H. ROPES εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα νὰ κάνωμεν μὲ μίαν ἀναθεώρῃσιν κανονικῆς ὕλης (Λουκ., 6,36-38) χωρὶς ἐν τούτοις νὰ φαίνεται ἀποδεχόμενος τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς υἱοθετοῦμεν καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Κλήμης ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς ἐν προκανονικὸν κείμενον ἢ εὐαγγέλιον (πρβλ. J. H. ROPES, *Die Sprüche Jesu, in TU, τ. XIV, 2, Leipzig, 1896, σ. 15*).

2. R. Bultmann μὴ ἀποδεχθεὶς τὴν κοινὴν γνώμην τῶν ἐξηγητῶν ἀπέριψεν, ὡς γνωστὸν, τὴν περὶ μυστηρίων διδασκαλίαν τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἐρμηνεύσας τὰ σχετικὰ περὶ μυστηρίων ἀποσπάσματα αὐτοῦ ὡς μεταγενεστέρας προσθήκας. Ἐπειδόμενος οὗτος ἐπὶ τῆς γενικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐτέθη ἐναντίον τῆς ἀναγνώσεως τῶν λέξεων «ὕδατος καί», αἵτινες μαρτυροῦνται ὑφ' ὧν τῶν καλυτέρων χειρογράφων (πρβλ. R. BULTMANN, *Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament, Johannes-evangelium, 1938, σ. 98, ὑπ. 2*). Ἐναντίον τῆς ἐξοστρακίσεως τῆς Ἰωαννουεῖου ταύτης φράσεως ἐκ μέρους τοῦ R. Bultmann ἐτάχθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐξηγηταί, ἐν οἷς καὶ οἱ O. CULLMANN, *Urchristentum und Gottesdienst (ATHANT, No 3), 1948, chap. 2 passim*.

Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου θέτει εἰς ἡμᾶς ἐν μικρὸν πρόβλημα πηγῶν. Τὸ πρόβλημα δὲ τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ κειμένου τοῦ Ἰωάννου, ἥτοι ἐὰν καὶ κατὰ πρόσον οὗτος, γράφων τὰ ἀνωτέρω, ἠκολούθησε πιστῶς τὸ κείμενον τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας οὗτος ἀρύεται τοῦτο, ἢ ἐὰν ἀντέγραψε μὲν τοῦτο, ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ προσήρμοσε τοῦτο εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ὡς ἄνω πρόβλημα, τὸ ὁποῖον, ἐξ ἐπόψεως κειμένου τῶν χειρογράφων κρίνοντες, οὐδὲ κἂν τίθεται, εἶναι πολὺ δύσκολος καὶ δὲν δύναται νὰ δοθῇ, εἰ μὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καινοδιαθηκικῶν παραθέσεων τῶν Πατέρων τῶν πρώτων κυρίως αἰώνων, οἵτινες ἐγνώρισαν ὠρισμένας προευαγγελικὰς πηγὰς, αἵτινες ἀργότερον ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν διὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἰδίων αὐτῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων. Βάσει τῶν ὑπὸ τῶν Πατέρων παρατιθεμένων προευαγγελικῶν (γραπτῶν ἢ προφορικῶν) ἀποστολικῶν παραδόσεων δυνάμεθα νὰ καλύψωμεν τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ κείμενον τῶν χειρογράφων κρινόμενον τοῦτο ἀπὸ χρονολογικῆς πλευρᾶς, καὶ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν προ-ιωάννειον μορφήν τοῦ 3,3,5.

Ἐρευνῶντες τὰς πατερικὰς παραθέσεις διαπιστοῦμεν, ὅτι ἡ μορφή τοῦ παραδεδεμένου κειμένου τοῦ ὡς ἄνω ἀποσπάσματος τοῦ Ἰωάννου δὲν ἐπιβεβαιουταὶ ὑπὸ τῆς πατερικῆς παραδόσεως τῶν πρώτων αἰώνων. Τούναντίον, ἢ ὡς ἄνω παράδοσις, μὴ μαρτυροῦσα περὶ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ κειμένου τοῦ Ἰωάννου, ἔρχεται νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τῆς προευαγγελικῆς αὐτοῦ μορφῆς, ἥτις καὶ παρατίθεται πρῶτον μὲν ὑπὸ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, εἶτα δὲ ὑπὸ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῶν Ψευδοκλεμεντείων¹.

Ὁ Ἰουστῖνος, πρῶτος μάρτυς τῆς προευαγγελικῆς ἢ μᾶλλον τῆς προ-ιωαννείου μορφῆς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κειμένου, ἐν τῇ Ἀπολογία αὐτοῦ γράφει:

¹ W. F. FLEMINGTON, *The New Testament Doctrine of Baptism*, London, 1964, σ. 86. H. KOESTER, *Geschichte und Kultus im Johannesevangelium und bei Ignatius von Antiochien*, ἐν *ZThK*, τ. LIV, 1959, σ. 63.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὄλους τοὺς μάρτυρας τῆς χειρογράφου παραδόσεως μόνον ἡ συριακὴ σιναϊτικὴ μετάφρασις ἀναγινώσκει «γεννηθῆ ἐκ πνεύματος καὶ ὕδατος» εἰς τὴν θέσιν τοῦ «γεννηθῆ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος».

1. Πρῶτὰ ἴχνη τοῦ κειμένου τούτου δὲν ἀπαντῶνται παρὰ τοῖς Ἀποστολικοῖς Πατέραςιν. Οὐχ ἤττον ὅμως ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν ἀνευρίσκομεν τὴν θεολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ρήματος ἀναγεννᾶν. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ψευδοβαρνάβα, ὁστις διὰ τὴν σύνταξιν ὠρισμένων αὐτῆς ἀποσπασμάτων χρησιμοποιοῖ συλλογὴν τινα τῶν βαπτιστικῶν Testimonia, εἰς τὴν ὁποίαν παραπέμπει ὡσαύτως καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν Ῥόδων τοῦ Σολομώντος (πρβλ. P. PRIGENT, *L'Épître de Barnabé et ses Sources*, Paris, 1961, σσ. 86 ἔξ.), τὸ βάπτισμα ἐκλαμβάνεται οὐχὶ ὡς ἀπλῆ τις γέννησις, ὡς δηλοῖ ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ κειμένου τοῦ Ἰωάν., 3,5, ἀλλ' ὡς μία νέα ἐξ ὑπαρχῆς δημιουργία, ἥτοι ὡς μία πραγματικὴ ἀναγέννησις (πρβλ. ΨΕΥΔΟΒΑΡΝΑΒΑ, Ἐπιστολή, VI, 11· XVI,8).

«καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς εἶπεν· ἂν μὴ ἀναγεννηθῆτε, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»¹.

Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ μιᾶς ἐλευθέρας παραθέσεως τοῦ κειμένου τοῦ Ἰωάννου ἐκ μέρους τοῦ Ἀπολογητοῦ τοῦ 2ου αἰῶνος, ὡς φρονεῖ ὁ K. Lake², ἢ περὶ ἐνὸς κειμένου πιστῶς ἀντιγραφομένου ἐκ μιᾶς γραπτῆς πηγῆς, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑπ' ὄψει του καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ὅτε συνέτασσε τὸ τέταρτον Εὐαγγέλιον; Ὑπὲρ τῆς πρώτης ὑποθέσεως συνηγορεῖ, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ παράλειψις τῶν φράσεων «ἀμήν, ἀμήν» καὶ «ὕδατος καὶ πνεύματος», ἐν ᾧ ὑπὲρ τῆς δευτέρας συνηγορεῖ ἡ ἐπανάληψις τοῦ κειμένου τούτου ὑπὸ ἐτέρων Πατέρων γνωρίζοντων τὰ προσυνοπτικά ἢ προεωαγγελικά κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ παραπέμπουσιν οὗτοι οὐκ ὀλίγας φορές.

Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ἔχγη τοῦ κειμένου τούτου τοῦ Ἰουστίνου ἀπαντῶνται παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ, ὅστις καὶ συνδέει τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἰωαννείου Θεολογίας μετὰ τῆς ὁμοιώσεως πρὸς τὰ παιδία. Τόσον ἢ δι' ὕδατος ἀναγέννησις, ὅσον καὶ ἡ πρὸς τὰ παιδία ὁμοίωσις εἶναι, κατὰ τὸν ἀλεξανδρινὸν θεολόγον, προϋποθέσεις διὰ τὴν εἴσοδον ἐκάστου εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἰδοὺ τί γράφει ὁ ἀλεξανδρινὸς οὗτος θεολόγος: «Ἦν γὰρ μὴ αὐθις ὡς τὰ παιδία γέννησθε καὶ ἀναγεννηθῆτε», ὡς φησιν ἡ γραφή, τὸν ὄντως ὄντα πατέρα οὐ μὴ ἀπολάβητε, «οὐδ' οὐ μὴ εἰσελεύσεσθέ ποτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»³.

Τὸ τόσης μεγάλης σπουδαιότητος διὰ τὰ μέλη τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας τοῦτο κείμενον ἐμελλε, σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, νὰ ὑποστῇ ὠρισμένας προσθήκας ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, ὠρισμένας προσαρμογὰς ἀνταποκρινομένας εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν νέαν δὲ μορφήν, τὴν ὁποίαν τὸ προ-ιωάννειον τοῦτο κείμενον ἔλαβεν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, (τὴν) διέσωσεν ὁ συγγραφεὺς τῶν *Ψευδοκλεμεντείων*, ὅστις εἰς τὴν θέσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ἰουστίνου ἀναγινώσκει: οὕτως γὰρ ἡμῖν ὤμοσεν ὁ προφήτης εἰπὼν· «Ἀμήν ὑμῖν λέγω, ἐὰν μὴ ἀναγεννηθῆτε ὕδατι

1. *Α' Ἀπολογία*, XI, 4. Τὴν ὡς ἄνω παράθεσιν τοῦ Ἰουστίνου ἐρευνῶν ὁ E. MASSAUX ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν παρατήρησιν, καθ' ἣν «ces mots rappellent nécessairement Jn., III, 3-5» (*μνημον. ἔργον*, σ. 508).

2. Κατὰ τὸν ἐν λόγῳ συγγραφέα τὰ ἀπόσπασμα τοῦτο τοῦ Ἰουστίνου «seems to be a free quotation of Jn 3:3» [K. LAKE, *Baptism (Early Christian)*, ἐν ERE, τ. II, σ. 386].

3. ΚΑΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Προτροπικός*, IX, 82,4. Τὴν αὐτὴν πηγὴν ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐν *Στρωματεῖς*, III, XII, 88,1. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ ἀλεξανδρινὸς θεολόγος γνωρίζει καλῶς τὴν σημερινὴν μορφήν τοῦ κειμένου τοῦ Ματθ., 18,3, τὴν ὁποίαν καὶ παραθέτει οὐκ ὀλίγας φορές (ἰδὲ G. ZAPHIRIS, *μνημον. ἔργον*, σσ. 132 ἐξ. καὶ 656 ἐξ.).

ζώντι¹, εἰς ὄνομα πατρὸς, υἱοῦ, ἁγίου πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»². Ὁ συγγραφεὺς συγγέει ἐνταῦθα προφανῶς τὸ κείμενον τοῦ Ἰωάννου μετὰ τοῦ Λογίου τοῦ ἀναστάντος Κυρίου (πρβλ. Μαθθ., 28,18 ἐξ.).

Ἡ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῶν Ψευδοκλεμεντείων δεικνύει ἡμῖν, ὅτι οὗτοι ἀκολουθοῦσι τὸ κείμενον τοῦ Ἰουστίνου ὑπὸ τὴν ἀκόλουθον ὁμῶς διαφορὰν: οὗτοι, ἕνεκα τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυμβάσης προσαρμογῆς τοῦ κειμένου, παραθέτουσι τοῦτο μεθ' ὠρισμένων προσθηκῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπῆρχον ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ἰουστίνου, ὅστις καὶ ἀρύεται τοῦτο ἐκ τινος προευαγγελικῆς ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, προ-ιωαννείου γραπτῆς ἢ προφορικῆς πηγῆς³, τὴν ὁποίαν γνωρίζει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καὶ τῆς ὁποίας τὸ κείμενον παραθέτει οὗτος προσαρμόζων τοῦτο εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ Εὐαγγελίου του⁴.

Ἡ προσαρμογὴ δέ, τὴν ὁποίαν ἐπέφερον ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῆς προ-ιωαννείου πηγῆς, συνίστατο εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ῥήματος «ἀναγεννᾶν», ὅπερ εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ ἐν λόγῳ Εὐαγγελίου, εἴτε διὰ τοῦ ῥήματος «γεννᾶν», ὅπερ εἶναι σύνηθες ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ (πρβλ. 1,13· 3,6· 8,41· 9,2,19 ἐξ. 32,34· 16,21· ἰδὲ ὡσαύτως Α' Ἰωάν. 2,29· 3,9-10), εἴτε διὰ τῶν παραφραστικῶν αὐτοῦ λέξεων «δεύτερον γεννηθῆναι» (3,4) ἢ «γεννηθῆναι ἄνωθεν» (3,3,7). Ἀμφότεραι αἱ παραφράσεις ἀφ' ἐνὸς μὲν δεικνύουσιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἀπομακρύνεται τοῦ λεξιλογίου τοῦ ἀγνώστου συγ-

1. Ἡ ἔκφρασις «ὕδατι ζῶντι» μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τοῦ τρόπου τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος, παραπέμπει δὲ αὕτη εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς *Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων*, ὁ συγγραφεὺς τῆς ὁποίας διαβεβαίωσεν, ὅτι τὸ βάπτισμα ἐγένετο ἐν ζῶντι ὕδατι, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω.

2. Πρβλ. *Ὁμιλαι*, XI, 26,2 (ἐκδοσις B. REHM, *Die Pseudoklementinen, I: Homilien*, ἐν GCS, τ. XLII, 1953, σ. 167,3 ἐξ.). Τὸ κείμενον τοῦτο ὁ A. Resch τὸ θεωρεῖ ὡς ἐξωκανονικόν (ἰδὲ A. RESCH, *Aussercanonische Schriftfragmente gesammelt und untersucht*, Darmstadt, 1967, σ. 162).

3. Καὶ ἐὰν ἔτι ἀποδεχθῶμεν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ γραπτῆς ἀλλὰ περὶ προφορικῆς τινος παραδόσεως, τὸ συμπέρασμα οὐδόλως ἀλλοιοῦται, δοθέντος ὅτι ἡ πρωταρχικὴ-ἄγραφος-κατήχησις τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, λόγῳ τῆς συνεχοῦς αὐτῆς ἐπαναλήψεως καὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἀραμαϊκὴ γλῶσσα ἦτο ἀνεπαρκὴς πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἀληθειῶν αὐτῆς, ἐνωρίτατα ἔλαβε στερεότυπον τινα μορφήν.

4. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς γλώσσης φέρεται εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὴν θεωρίαν τοῦ P. Gaechter (πρβλ. *Summa Introductionis in N.T.*, Innsbruck, 1938), καθ' ἣν ὑπῆρχε μία «κοινὴ εὐαγγελικὴ» γλῶσσα, ἥτις διὰ τῆς ἐπανειλημμένης αὐτῆς χρήσεως ἐξειλίχθη. Οὕτω, κατὰ τὸν P. Gaechter, οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν Ἰησοῦν τίτλοι («υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»), «υἱὸς τοῦ Θεοῦ» καὶ «Κύριος» δεικνύουσι μίαν ἐξέλιξιν, ἥτις ἐπῆλθε διὰ τῆς χρήσεως τῆς γλώσσης. Ἡ ἐξέλιξις δὲ αὕτη τῆς γλώσσης ἀκολουθεῖ, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν ἰδεῶν.

γραφέως τῆς πηγῆς τοῦ Ἰουστίνου, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαβεβαιούσιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Εὐαγγελίου, παρὰ τὴν φρασεολογικὴν ἀπομακρυνσίν του ἐκ τοῦ λεξιλογίου τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ πηγῆς, δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς θεολογικῆς ἐννοίας τῶν λέξεων τῆς πηγῆς του, ἥτις θεολογικὴ ἐννοια ἐκφράζεται διὰ τοῦ ρήματος «ἀναγεννᾶν», τὸ ὁποῖον καὶ ἀνάγει ἡμᾶς εἰς τὴν τελεσιουργίαν τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος¹. Τῷ ὄντι, ἡ νέα δημιουργία —διδασκαλία, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει τὸ ρῆμα ἀναγεννᾶν— ἐν τῷ λεκτικῷ ἰδιώματι τοῦ συγγραφέως τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου δηλοῦται διὰ τῆς φράσεως «γεννηθῆναι ἀνωθεν».

Πάντα ταῦτα θέτουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ ἀκόλουθα δύο ἐρωτήματα: Διὰ ποῖον λόγον ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἀκολουθῶν τὸ κείμενον τῆς προεαγγελικῆς πηγῆς, τὸ ὁποῖον παραθέτει καὶ ὁ Ἰουστῖνος, ἐμμένει μὲν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς ἐννοίας τοῦ ρήματος "ἀναγεννᾶν", τὸ ὁποῖον ἀνεγινώσκειτο ἐν τῇ πηγῇ αὐτοῦ, ἀποφεύγει ὅμως νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτοῦ; Προβαίνει οὗτος εἰς τὴν ἀνωτέρω φιλολογικὴν ἀλλαγὴν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐπειδὴ τὸ ρῆμα «ἀναγεννᾶν» δὲν ἀποτελεῖ ἴδιον χαρακτηριστικὸν τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ ἰδιώματος ἢ ἕνεκα ἑτέρου τινὸς σοβαρωτέρου λόγου; Φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ρήματος «ἀναγεννᾶν» διὰ τοῦ ρήματος «γεννᾶν» δὲν ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς δὲν εἶναι ἐξοικειωμένος εἰς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Παραλλήλως πρὸς τὸν παράγοντα τοῦτον, ὅστις καλεῖται λεκτικὸν ἰδιώμα τοῦ συγγραφέως, ἕνας δεύτερος παράγων ἐξ ἴσου σπουδαῖος, ὅσον ὁ πρῶτος, διεδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὴν φιλολογικὴν ταύτην ἀλλαγὴν τοῦ περι οὗ ὁ λόγος ρήματος. Πρόκειται περὶ τοῦ παράγοντος, ὅστις ἀποκαλεῖται «θεολογικὸς προσανατολισμὸς» τοῦ συγγραφέως ἔναντι τῶν ἑλληνιστικῶν θρησκευτῶν, αἵτινες ἐκυριάρχουν ἐν τῇ περιοχῇ, ἐν ᾗ οὗτος συνέταξε τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, καὶ αἵτινες ἐχρησιμοποιοῦν τὴν ἰδέαν τῆς ἀναγεννήσεως ἐν τῷ πλαίσίῳ μιᾶς ἐκστατικῆς ὁράσεως (ecstatic vision) καὶ οὐχὶ ἐν τῷ πλαίσίῳ μιᾶς ὄντολογικῆς ἐνώσεως τοῦ ἀναγεννηθέντος μετὰ τοῦ ἀναγεννήσαντος αὐτόν. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην τοῦ ὄρου «ἀναγεννᾶν» δὲν φαίνεται νὰ ἀποδέχεται ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, διότι μεταξὺ τοῦ ἀναγεννῶντος καὶ τοῦ ἀναγεννωμένου ὑπάρχει, κατ' αὐτόν, οὐχὶ ἐξωτερικὴ τις σχέσις, ἀλλὰ τοῦναντίον ὑπάρχει μία καθαρῶς ὄντολογικὴ σχέσις ἢ καλύτερον ἐνότης εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγεννώμενος μένει ἐν τῷ ἀναγεννῶντι αὐτόν καὶ ὁ ἀναγεννῶν ἐν τῷ ἀναγεννηθέντι ὑπ' αὐτοῦ (πρβλ. Ἰω ἀ ν., 6,56· 15,4—6· Α' Ἰω ἀ ν., 3,6. 24· 4,12—16 κλπ.). Ὁ θεολογικὸς οὗτος προσανατολισμὸς, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν καρδίαν τῆς διδασκαλίας τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ὠδήγησε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν συντάκτην αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «ἀναγεννᾶν» καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς Θεολογικῆς αὐτοῦ ἐν-

1. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ H. KOESTER, *Geschichte und Kultus im Johannevangelium und bei Ignatius von Antiochien*, ἐν ZThK, τ. LIV, 1957, σσ. 63 ἐξ.

νοίας, ἐνοεῖται ἐντὸς τοῦ πλαισίου πάντοτε τῆς νέας ἱστορικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ἐπέφερον ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ προαιωνίου Λόγου τοῦ Θεοῦ. Τὴν νέαν ταύτην ἱστορικὴν πραγματικότητα ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου τὴν ἐκφράζει οὐχὶ διὰ τοῦ ῥήματος «ἀναγεννᾶν», τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, οὐδέποτε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς αὐτοῦ — ἐὰν βεβαίως ἀποδεχθῶμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου συντάκτου — χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὄρου «γεννᾶν». Τὸ ἀπλοῦν τοῦτο ῥῆμα, ἀποκλείον πάσαν σχέσιν πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν ἰδέαν περὶ «ἀναγεννήσεως», ὑπογραμμίζει τὴν υἰότητα, τὴν ὁποίαν ἤδη ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει ὁ συντάκτης λέγων: «ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ» (1,13). Διὰ τῆς φιλολογικῆς δὲ ταύτης ἀλλαγῆς ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἀπομακρύνει ἅπαξ διὰ παντὸς τὸν κίνδυνον τῆς τοποθετήσεως τῆς περὶ βαπτίσματος πρωταρχικῆς κατηχήσεως¹ τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἀναφέρεται ἐν 3,1-21, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἑλληνιστικῶν ἰδεῶν².

Περὶ τῆς γραφῆς «ἀναγεννᾶν» τοῦ κειμένου τοῦ Ἰουστίνου μαρτυροῦσιν ὡσαύτως ἡ ὀλλανδικὴ καὶ ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ «Διὰ Τεσσάρων» Εὐαγγελίου τοῦ Τατιανοῦ, ὅστις ἐνδέχεται νὰ μὴ ἀναφέρηται ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὸ κείμενον τοῦ τελευταίου. Τοῦτο εἶναι πλέον πιθανώτερον τοῦ πρώτου, δοθέντος ὅτι ὁ Τατιανὸς ἐχρημάτισεν, ὡς καλῶς γνωρίζομεν, μαθητῆς τοῦ Ἰουστίνου ἐν Ρώμῃ, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς μαθητείας του ταύτης εἶναι ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τοῦ κειμένου τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ. Ὡς ἄμεσος δὲ ἐπίδρασις τοῦ κειμένου τοῦ Ἰουστίνου καὶ ὡς ἄμεσος τοιαύτη τοῦ κειμένου τοῦ Τατιανοῦ δεῖν νὰ θεωρηθῇ ἡ γραφὴ «ἀναγεννᾶν», τὴν ὁποίαν ὀρισμαίνει ἀρχαῖαι λατινικαὶ μεταφράσεις, ὡς καὶ ὁ Τερτυλλίνος, ἀναγινώσκουσιν εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχικῆς ἰωαννείου γραφῆς «γεννᾶν»³.

* *

1. Σημειωτέον ἐναῦθα, ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο τοῦ Ἰωάννου θεωρεῖται, ὑπὸ τινων κριτικῶν, ὡς μία βαπτιστικὴ κατήχησις (πρβλ. D. MOLLAT, *L'Évangile selon saint Jean*, Paris 1953, σ. 15· X. LÉON-DUFOUR, «*Et là, Jésus baptisait*» (*Jn*, 3,22), ἐν *Mélanges Eugène Tisserant* (StT, 231), Città del Vaticano, 1964, σ. 303).

2. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου (3,1-21) μεταξύ πολλῶν ἐτέρων ἐργασιῶν ἰδὲ F. ROUSTANG, *L'entretien avec Nicodème*, ἐν NRTh, LXXXVIII, 1956, σσ. 337-358· J. GRAB, *Nikodemus (Joh. 3,1-21)*, ἐν ThQ, τ. CXXII, 1952, σ. 62-86. Ἰδὲ ὡσαύτως προηγουμένην ὑπόσημειωσιν.

3. Ἡ γραφὴ *genatus* τῶν λατινικῶν μεταφράσεων θεωρεῖται ὑπὸ H. Bernard ὡς παράφρασις μᾶλλον ἢ ὡς ἀπ' εὐθείας μετάφρασις τοῦ κειμένου (H. BERNARD, *St. John* (I.C.C., II), London, 1928, σσ. 103-104).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ἐπιχειρηθεῖσα ἀντικατάστασις τοῦ ὄρου «ἀναγεννᾶν» τῆς προευαγγελικῆς πηγῆς τοῦ Ἰουστίνου διὰ τοῦ ὄρου «γεννᾶν» δὲν εἶναι μοναδική. Τοῦναντίον ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ἀκολουθῶν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τακτικὴν τῆς προσαρμογῆς τοῦ κειμένου τῆς πηγῆς τοῦ πρὸς τὸν θεολογικὸν αὐτοῦ προσανατολισμόν, ἀφ' ἑνὸς, καὶ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ λεκτικὸν ἰδίωμα, ἀφ' ἑτέρου, ἀντικαθιστᾷ τὴν ἔκφρασιν «β α σ ι λ ε ἰ α τ ῶ ν ο ὕ ρ α ν ῶ ν» τῆς γνωστῆς εἰς τὸν Ἰουστίνον προευαγγελικῆς πηγῆς, ἣτις πρόωρίζετο διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανούς, διὰ τῆς ἐκφράσεως «β α σ ι λ ε ἰ α τ ο ὕ Θ ε ο ὕ». Ἡ μὲν πρώτη ἔκφρασις, ἣτις καὶ τυγχάνει νὰ εἶναι ἡ ἀρχαιότερα, εἶναι περισσότερον ἀραμαϊκῆ, διὸ καὶ ἀποτελεῖ ἴδιον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου, τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανούς (πρβλ. Ματθ., 3,2· 4,17· 10,7· 5,3. 10.19.20· 7,21· 8,11· 11,11 ἐξ· 18,1· 13,11. 24.31.33.44 ἐξ. 47· 16,19· 18,3.23· 19,12. 14.23· 20,1· 22,2· 23,13· 25,1). Τοῦναντίον ἡ δευτέρα ἔκφρασις «β α σ ι λ ε ἰ α τ ο ὕ Θ ε ο ὕ» ἀρμόζει περισσότερον εἰς τὸ θρησκευτικὸν λεξιλόγιον τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου.

* * *

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου εἶδομεν, ὅτι μεταξὺ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῆς πηγῆς, εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ Ἰουστίνος ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτοῦ, εἶναι καὶ ἡ παράλειψις τῶν φράσεων «ἀμὴν, ἀμὴν» καὶ «ὕδατος καὶ πνεύματος».

Ἡ παράλειψις τῶν λέξεων «ὕδατος καὶ πνεύματος» οὐδόλως πρέπει νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου δὲν ἐχρησιμοποίησε τὰς λέξεις ταύτας ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, καὶ ὡς ἐκ τούτου αὐτὰ εἶναι μεταγενεστέρας ἐποχῆς. Τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν τίθεται κυρίως διὰ τὴν ἔκφρασιν «καὶ πνεύματος», τῆς ὁποίας τὴν ἰωάννειον προέλευσιν ἀποδέχονται σχεδὸν ἅπαντες οἱ ἐξηγηταί, ἀλλὰ διὰ τὴν λέξιν «ὕδατος», ἣτις καὶ ἀποτελεῖ σημεῖον ἀντιλεγόμενον μεταξὺ τῆς μερίδος ἐκείνης τῶν ἐξηγητῶν τῆς μὴ ἀποδεχομένης τὴν ὑπαρξίν στοιχείων τινῶν περὶ βαπτίσματος ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης συμπληροῦ, καθ' ἡμᾶς, τὴν γνωστὴν εἰς τὸν Ἰουστίνον προευαγγελικὴν πηγὴν διὰ τῆς προσθήκης τῶν λέξεων «ὕδατος καὶ πνεύματος».

Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἀντιγράφει πιστῶς τὴν προευαγγελικὴν πηγὴν, τὴν ὁποίαν ὀλόκληρον μὲν διέσωσεν ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος Ἰουστίνος, ἐν μέρει δὲ ὁ Ἰπιπόλυτος Ρώμης, ὁ συγγραφεὺς τῶν Ψευδοκλεμεντείων, ὡς καὶ αἱ Ἀποστολικά Ἐπιτολικά Διαιταγὰ¹, τότε κατὰ λογικὴν συνέπειαν δὲν πρέπει νὰ θεω-

1. Ἀποστολικά Διαταγὰ, VI, 15,5.

ρήσωμεν μόνον τὴν λέξιν «ὕδατος» ὡς μεταγενεστέραν προσθήκην, ὡς μετὰ μεγάλης ἐμμονῆς ἀποφαίνονται οἱ ἀρνούμενοι τὴν περὶ βαπτίσματος διδασκαλίαν τοῦ Ἰωάννου¹, ἀλλ' ὡσαύτως καὶ τὴν λέξιν «πνεύματος», περὶ τῆς ἰωαννείου γνησιότητος τῆς ὁποίας οὐδεὶς σήμερον ἀμφιβάλλει, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν. Ἐξ ὧν ὅμως ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἀνεφέραμεν, σαφῶς προκύπτει, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἔχει μὲν ὑπ' ὄψει τοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου χρησιμοποιοηθεῖσαν προεσαγγελικὴν ἢ προ-ιωάννειον πηγὴν ἢ μίαν ἑτέραν ὁμοίαν πρὸς αὐτήν, πλὴν ὅμως προσαρμύζει τὸ κείμενον αὐτῆς πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ λεκτικὸν ἰδίωμα, τὸ ὁποῖον καὶ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸ λεκτικὸν ἰδίωμα τῶν ἐξ Ἑθνικῶν Χριστιανῶν, πρὸς οὓς καὶ ἀπευθύνει τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις ὁ συγγραφεὺς, ἐν τῇ συντάξει τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ, προσαρμύζει τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πηγὴν πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρᾶξιν τοῦ βαπτίσματος, καθ' ἣν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρᾶξιν τοῦ βαπτίσματος τῶν προσηλύτων, πνεῦμα καὶ ὕδωρ ἦσαν ἀρρήκτως συνδεδεμένα². Διὰ τῆς προσαρμογῆς δὲ ταύτης, ἥτις, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἦτο ἀναγκαῖα διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς περὶ βαπτίσματος πρωταρχικῆς κατηχήσεως τῆς ἀρχηγόπου Ἐκκλησίας, ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου δίδει ἔμφασιν οὐχὶ εἰς τὴν λέξιν «ὕδατος»³, ἀλλὰ τὸναντίον εἰς τὴν λέξιν «πνεύματος». Ἀμφοτέρας δὲ τὰς λέξεις προσθέτει εἰς τὸ κείμενον τῆς πηγῆς τοῦ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διασαφηνίσεως τῆς ἐνοίας τοῦ ῥήματος «γεννᾶν», βάσει πάντοτε τῆς ἰσχυροῦσης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ χριστιανικῆς πίστεως ἐκφραζομένης ἐν καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος, τὸ ὁποῖον, ὡς παρατηρεῖ ὁ I. de la Potterie, πρέπει νὰ συμπληρωθῇ, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συντάκτου τοῦ ἡμετέρου Εὐαγγελίου, «par une vie de foi animée par l'Esprit»⁴.

Τέλος ἡ φράσις «ἀμήν, ἀμήν λέγω σοι», ἥτις δὲν ἀναγινώσκεται ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ἰουστίνου καὶ ἥτις σήμερον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ παραδεδεγμένου

1. Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 118, ὑπ. 1.

2. Προφανῆς εἶναι ὁ σύνδεσμος τοῦ ὕδατος μετὰ τοῦ πνεύματος ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, ὡς τοῦλάχιστον προκύπτει ἐκ τινος ἀποσπάσματος τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδοβαρνάβα (πρβλ. XI, 11: καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ γέμοντες ἀμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι ἔχοντες). Διὰ τῆς φράσεως «ἐν τῷ πνεύματι» ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὸ χάρισμα τοῦχον Πνεῦμα, ἧγουν εἰς τὰς ἑσατολογικὰς δωρεὰς τοῦ Πνεύματος τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος.

3. Σημειωθῆτω ἐν παρόδῳ, ὅτι ὁ H. Odeberg φρονεῖ, ὅτι ἡ λέξις αὕτη δεόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς στρεφομένη ἐναντίον τοῦ ὑποβάθρου τῆς μυστικῆς ἰουδαϊκῆς σκέψεως (ιδέας) καὶ ἴσταται ὡς μία «divine efflux» (H. ODEBERG, *The Fourth Gospel*, Uppsala, 1929, σσ. 48-71). Ἡ ἀνωτέρω γνώμη ἐγένετο ἀποδεκτὴ καὶ ὑπὸ τοῦ R. H. STRACHAN, *The Fourth Gospel. Its Significance and environment*, London, 1941, σ. 135.

4. Ἰδὲ *μημον. ἄρθρον*, σσ. 417-443.

κειμένου τοῦ Ἰωάν., 3,3.5, δέον μᾶλλον νὰ θεωρηθῆ ὡς μία προσθήκη ἐν τῷ κειμένῳ τῆς προ-ιωαννείου πηγῆς ἀναγομένη εἰς τὸν κάλαμον αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰωάννου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἢ φράσεϊ «ἀμὴν, ἀμὴν λέγω σοι», ἥτις δὲν ἀπετέλει μέρος τοῦ λειτουργικοῦ-βαπτιστικοῦ κειμένου τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου μέχρις ἡμῶν διασωθέντος, ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ γλωσσικὸν ὕφος τοῦ συντάκτου τῶν στίχων 3 καὶ 5 τοῦ τρίτου κεφαλαίου τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου.

Συνοψίζοντες πάντα τὰ ἀνωτέρω λέγομεν, ὅτι ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστῖνος διὰ τῆς βιβλικῆς αὐτοῦ παραθέσεως μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς ὑπάρξεως προευαγγελικῆς τινος πηγῆς, τὴν ὁποίαν ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου χρησιμοποιοεῖ γενικῶς μὲν διὰ τὴν σύνταξιν τῆς περὶ βαπτίσματος κατηχήσεως τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀναγινωσκομένης ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ, ὅπως δὲ εἰδικώτερον χρησιμοποιοεῖ τὴν πρωταρχικὴν (προευαγγελικὴν) περὶ βαπτίσματος κατήχησιν διὰ τὴν σύνταξιν τῶν στίχων 3 καὶ 5. Τὸ κείμενον δὲ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πηγῆς ὁ συντάκτης τοῦ ἡμετέρου Εὐαγγελίου τὸ προσαρμόζει (α) πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ γλωσσικὸν ὕφος, (β) πρὸς τὸν θεολογικὸν αὐτοῦ προσανατολισμόν, (γ) ὡς καὶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρᾶξιν τοῦ βαπτίσματος.

3. Τὸ παραδεγμένον κείμενον τοῦ Ἰωάν., 1,20-21 καὶ ἡ προ-ιωάννειος αὐτοῦ μορφή.

Ἐν τῷ προηγηθέντι κεφαλαίῳ ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐκ μέρους τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου γινῶσιν καὶ χρῆσιν προευαγγελικοῦ τινος κειμένου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει μέρος τῆς περὶ βαπτίσματος πρωταρχικῆς κατηχήσεως τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν κείμενον δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν προευαγγελικὸν κείμενον ἢ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ἀπολογητοῦ τοῦ δευτέρου αἰῶνος. Τούναντίον, ταῦτα γέμουσι καινοδιαθηκικῶν παραθέσεων, τινὲς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν οὐχὶ εἰς τὸ σημερινὸν παραδεγμένον κείμενον, ἀλλ' εἰς τὴν προσυνοπτικὴν ἢ, γενικώτερον εἰπεῖν, προευαγγελικὴν ἀποστολικὴν αὐτοῦ μορφήν (γραπτὴν ἢ προφορικὴν). Ἐνταῦθα δὲν δυ-

νάμεθα νὰ μελετήσωμεν ἅπαντα τὰ κείμενα τοῦ Ἰουστίνου, ἅτινα δὲν συμφωνοῦσι μὲν πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἐν χρήσει σήμερον κειμένου, μαρτυροῦσιν ὁμως περὶ τῆς μορφῆς τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφορεῖτο ἐν τοῖς κόλποις τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, πρὶν ἢ συνταχθῶσι τὰ εἰς ἡμᾶς γνωστὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, καὶ ὅπερ ἐξηκολούθει νὰ χρησιμοποιῆται ὑπὸ τῶν ταγῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον οὐ μὴν ἀλλὰ ἐν περιωρισμένῳ βαθμῷ. Ἄλλως τε μία τοιαύτη λεπτομερὴς μελέτη καὶ μακρὸν χρόνον προϋποθέτει καὶ χῶρον ἀρκετὸν ἀπαιτεῖ. Τοῦτο, ὡς εἶναι αὐτονόητον, ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ἀνά χειρας μελέτης, ἣτις δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν προευαγγελικῶν κειμένων τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου διασωθέντων, ἀλλ' εἰς τὴν διαμόρφωσιν γενικῆς τινος ἰδέας περὶ τῆς ἀνεκτιμήτου ἀξίας καὶ σημασίας, τὰς ὁποίας κέκτηνται αἱ πατερικαὶ παραθέσεις διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., ὅπως δὲ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν προϊστορίαν τοῦ ἱεροῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον διεμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν πάντοτε τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων μαρτύρων τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου.

Πρὸς ἔμφασιν τοῦ ὡς ἄνω σημείου καὶ μόνον ἐν εἶδει παραδείγματος ἀρχοῦμεθα ἐνταῦθα νὰ παραθέσωμεν ἐν τέταρτον κείμενον τοῦ ἰδίου ἀπολογητοῦ. Πρόκειται περὶ ἐνὸς ἀποσπάσματος τοῦ Διαλόγου πρὸς Τρύφωνα, ἐνθα μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναγινώσκομεν: «Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου καὶ κηρύσσοντος βάπτισμα μετανοίας, καὶ ζώνην δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου φοροῦντος καὶ μηδὲν ἐσθίοντος πλην ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον, οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν· πρὸς οὐς καὶ αὐτὸς ἐβόα· Οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός, ἀλλὰ φωνῆ βοῶντος· ἤξει γὰρ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὐ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι»¹.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Διαλόγου πρὸς Τρύφωνα ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τρία διαφοροτικὰ κείμενα, ἧτοι Μ α τ θ., 3,1-2. 3-4.11 (πρβλ. Μ ά ρ κ., 1,3. 4-6.7· Λ ο υ κ., 3,2-3.4.15 ἐξ.) καὶ Ἰ ω ά ν., I, 6.20 ἐξ. Τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς παραθέσεως ταύτης τοῦ Ἰουστίνου, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὴν τροφήν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ προφήτου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου δὲν ἐνδιαφέρει ἀμέσως τὴν ἡμετέραν ἔρευναν. Τούναντίον τὸ δεύτερον αὐτῆς μέρος, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν πρὸς τοὺς Φαρισαίους ἀπάντησιν τοῦ Ἰωάννου, παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Κριτικὴν τοῦ Κειμένου. Τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἰουστίνου δὲν συμφωνεῖ μετὰ τῆς μορφῆς τοῦ παραδεδομένου κειμένου, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ἀπολογητὴς τοῦ δευτέρου αἰῶνος παραθέτων τοῦτο ἀκολουθεῖ μίαν ἰδιαιτέραν πηγὴν (παράδοσιν), ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἠρύσθησαν τὸ κείμενον αὐτῶν.

Τὸ λεπτὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτει εἰς ἡμᾶς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπό-

1. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα*, LXXXVIII,7.

σπασμα τοῦ Ἰουστίνου, εἶναι: τίς ἡ ἀρχική μορφή τῆς κοινῆς ταύτης πηγῆς τῶν Εὐαγγελιστῶν; Ἐάν κρίνωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου, τότε αὕτη περιελάμβανε τρεῖς ἐρωτήσεις συνοδευόμενας ὑπὸ τριῶν ἀπαντήσεων. Ἐάν τούναντίον κρίνωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἰουστίνου, τότε τὸ κείμενον τῆς πηγῆς ταύτης περιελάμβανε μίαν καὶ μόνον ἐρώτησιν μετὰ τῆς ἀπαντήσεώς της. Ποία ὁμως ἐκ τῶν δύο τούτων μαρτυριῶν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῆς πηγῆς; Τὸ τιθέμενον πρόβλημα εἶναι λίαν λεπτόν, ἡ δὲ ἀναζητητέα εἰς αὐτὸ ἀπάντησις εἶναι πολὺ δύσκολος καὶ καθαρῶς ὑποκειμενική. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἔλλειψιν δεδομένων ἰκανῶν νὰ πείσωσι τὸν ἐρευνητὴν νὰ ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λύσεως. Παρὰ τὴν δυσκολίαν ταύτην θὰ προσπαθῆσωμεν ἐν τοῖς ἐφεξῆς, ὅπως δώσωμεν ἀπάντησιν τινα εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἰουστίνου τεθὲν εἰς ἡμᾶς πρόβλημα.

Ἐν πρώτοις ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξίν τῶν τριῶν ἐρωτήσεων, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου (πρβλ. Ματθ., 3,4-12). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Μάρκον (πρβλ. 1,1-8). Ἡ κλεις τῆς ἀπαντήσεως, ἐάν βεβαίως, βάσει τῶν σημερινῶν δεδομένων, δύναται νὰ δοθῇ ἀπάντησις τις εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα, δέον ὅπως ἀναζητηθῇ ἐν τῷ τρίτῳ Εὐαγγελίῳ, ὅπου ἀναγινώσκομεν τὴν ἐρώτησιν «μήποτε αὐτὸς (δηλ. ὁ Ἰωάννης) εἶη ὁ Χριστός;» (Λ ο υ κ. 3,15).

Κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον θέτουσιν εἰς τὸν Πρόδρομον Ἰωάννην, εἶναι ἐάν καὶ κατὰ πόσον οὗτος εἶναι ὁ Χριστός, τ.ἔ. ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας, οὐχὶ δὲ ἐάν εἶναι οὗτος ὁ Ἥλιος, ἢ ὁ προφήτης, ἐρωτήσεις τὰς ὁποίας ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ. Οὐ μόνον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ὁ Λουκᾶς ἀντιδρᾷ ἔναντι ἐκείνων, οἵτινες ἐξελάμβανον τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην ὡς τὸν ἀναμενόμενον Χριστὸν Μεσσίαν (πρβλ. Π ρ ᾶ ξ., 13,25). Ἐάν ὁ Λουκᾶς παραθέτῃ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ αὐτοῦσιον ὄντως τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς οὗτος ἀντλεῖ, τότε δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν, ὅτι αὕτη περιελάμβανε μίαν μόνον ἐρώτησιν, τ.ἔ. ἐάν ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης ἦτο ὁ Χριστός. Πρὸς τούτους ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πηγὴ τοῦ Λουκᾶ ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ ἡ πηγὴ (παράδοσις) τοῦ συντάκτου τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου — ἴσως πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς¹ (παράδοσεως) ἢ ἐτέρας ὁμοίας πρὸς αὐτὴν — κατ' ἀρχὰς

1. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη πολλῶν ἐξηγητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀκούμεθα ἐντάυθα εἰς τὴν μείαν τῶν ὀνομάτων τῶν M. GOGUEL, *Introduction au Nouveau Testament*, τ. II, Paris, 1923, σσ. 222 ἐξ.· J. SCHNIEWIND, *Die Parallelperikopen bei Lukas und Johannes*, Leipzig, 1914 (repr. Hildesheim, 1958), σσ. 8-10· C. H. DODD, *Historical Tradition in the Fourth Gospel*, Cambridge, 1963, σσ. 256-259· J. A. BAILEY, *The Traditions common to the Gospels of Luke and John*, Leiden, 1963, σσ. 9-11· J. BLINZLER, *Johannes und die Synoptiker*, Stuttgart, 1965, σσ. 44 ἐξ.

περιελάμβανε μίαν και μόνην ἐρώτησιν, ἤτοι τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν θέτουσιν εἰς τὸν Πρόδρομον Ἰωάννην οἱ Ἱερεῖς καὶ οἱ Λευῖται, καὶ ἤτις εὐρίσκεται ἐν τῷ 19ῳ στίχῳ τοῦ πρώτου κεφαλαίου: «καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευῖτας ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν· «σὺ τίς εἶ; καὶ ὠμολόγησε καὶ οὐκ ἠρνήσατο, καὶ ὠμολόγησε ὅτι ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός» (1,19—20).

Φρονοῦμεν, ὅτι ἡ πηγὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν σύνταξιν τῶν στίχων I, 19-20, δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς πηγῆς, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος ὁ Εὐαγγελιστὴς ἐν 3,28. Ἐν τῇ δευτέρῃ περιπτώσει ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὕτη ἐρώτησις ὑπὸ τὴν διαφορὰν ὅμως, ὅτι, τὴν φορὰν αὐτὴν, τὴν ἐρώτησιν δὲν τὴν θέτουσιν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ Λευῖται, ὡς συμβαίνει ἐν 1,19-20, ἀλλ' αὐτοὶ οὗτοι οἱ μαθηταὶ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ὅστις, διὰ τῆς ἀπαντήσεώς του (οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου), ἀναφέρεται εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ διακήρυξιν, εἰς τὴν ὁποίαν προέβη, ὅτε Ἱερεῖς καὶ Λευῖται ἐξ Ἱεροσολύμων ἠρώτησαν αὐτόν ἐὰν εἶναι ὁ Χριστός (πρβλ. 1,19-20). Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐμμένει ἐπὶ τῆς ιδιότητος τοῦ Μεσσοῦ ὡς Χριστοῦ, λόγῳ τῆς ὅλως ἰδιαιτέρας ἀξίας καὶ σημασίας, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀποδίδει εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος τίτλον τοῦ Ἰησοῦ (πρβλ. Ἰωάν. 1,41· 4,25)¹.

Εὐλόγως, ὅθεν, διερωτᾶται τις ἐὰν ἡ ἐκ δευτέρου χρῆσις τῆς αὐτῆς πηγῆς τῆς ἐμπεριεχοῦσης μίαν μόνον ἐρώτησιν δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἐχρησιμοποίησεν ἔν προσηυποτικὸν ἢ, γενικώτερον, προευαγγελικὸν κείμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἄγνωστος αὐτοῦ συντάκτης ἀντέδρα ἐναντίον ὄλων ἐκείνων, οἵτινες ἐξελάμβανον τὸν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν ὡς Χριστόν². Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ προευαγγελικοῦ ἢ προϊωάννειου τούτου κειμένου δὲν διετηρήθη ὑπὸ τοῦ συντάκτη τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου, ὅστις πολλάκις συμπληροῖ τὰ Λόγια τοῦ Κυρίου τὰ ἐν τοῖς κανονικοῖς Εὐαγγελοῖς διασωθέντα ὑπὸ τῆς γνωστῆς εἰς αὐτὸν ἀρχαίας ἀποστολικῆς

1. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὄρου «Χριστός» ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ ἰδὲ M. DE JOGNE, *The use of the word Christos in the Johannine Epistles*, ἐν *Studies in John presented to Professor dr J. N. Sevenster*, Leiden, 1970, σσ. 71-74 καὶ ἰδιαιτέρως σ. 71, ὑπόσ. 2, ἐνθα ὁ συγγραφεὺς δίδει καὶ τὴν σχετικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίαν.

2. Ἀναμφιβόλως ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἐπιτίθεται ἐνταῦθα ἐναντίον τῶν μαθητῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Λόγῳ δὲ τῆς πολεμικῆς ταύτης θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Βαπτιστοῦ τὴν κατηγορηματικὴν ἐκ μέρους του ὁμολογίαν, καθ' ἣν δὲν εἶναι ὁ Χριστός «καὶ ὠμολόγησεν καὶ οὐκ ἠρνήσατο, καὶ ὠμολόγησεν ὅτι ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός» (πρβλ. Ἰωάν., 1,20). Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως δὲ ταύτης τοῦ ρήματος «ὁμολογῶ» δίδει ὁ συντάκτης ἔμφασιν εἰς τὴν ἀρνήσιν τοῦ Ἰωάννου.

εὐαγγελικῆς παραδόσεως¹. Ἡ ἀρχικὴ δὲ μορφή τοῦ προσυνοπτικοῦ ἢ προεαγγελικοῦ τούτου κειμένου (τῆς πρωταρχικῆς κατηχήσεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας) δὲν διετηρήθη ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου διὰ τὸν ἀκόλουθον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, λόγον:

Μετὰ τὸν θάνατον Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ προσέθεσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν δοξασίαν, καθ' ἣν ὁ διδάσκαλός των ἤτο ὁ Χριστὸς-δοξασίαν τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ Πρόδρομος ἀποκρούει διὰ τῆς ἐπίσημου αὐτοῦ ἀρνητικῆς διακηρύξεως², καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ προφήτου, ἐν ἐσχατολογικῇ βεβαίως ἐννοίᾳ, ἣτοι ἐξέλαβον αὐτὸν ὡς τὸν προφήτην τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς κρίσεως. Συμφώνως πρὸς τὴν προσθηκὴν ταύτην οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου ἐβλεπον καὶ ἐλάτρευον ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον τῆς μεσσιανικῆς σωτηρίας. Πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς μὴ εὐαγγελικῆς αὐτῶν δοξασίας ἐταύτιζον τὸν διδάσκαλον αὐτῶν μετὰ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν (*Elias redivinus*).

Βεβαίως οὐ μόνον οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς ἐξέλαβον τὸν Βαπτιστὴν ὡς προφήτην, ὡς Ἡλίαν ἐπανελθόντα ἐπὶ τῆς γῆς. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, οἱ δύο πρῶτοι Εὐαγγελισταὶ ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἐνδεχομένην ἐπιστροφήν τοῦ Ἡλία, ὡς ἐπρέσβευον οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰησοῦ Γραμματεῖς (πρβλ. Ματθ., 17,10· Μάρκ. 9,11). Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Χριστοῦ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης «ἐστὶν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι» (Ματθ., 11,14)³. Διὰ τῆς ὡς ἄνω δὲ ρητῆς

1. Ἰδὲ *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα*, XXXV καὶ XLVII.

2. Ὁ ἐπίσημος χαρακτὴρ τῆς ἀρνητικῆς δηλώσεως τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ὅτι δὲν εἶναι οὗτος ὁ Χριστός, καθίσταται προφανὴς ἐκ τοῦ πλεονασμοῦ, τὸν ὁποῖον παρουσιάζει, ὡς ἄνωτέρω εἶπομεν, ὁ στίχος 20:... «ὡμολόγησεν καὶ οὐκ ἠρνήσατο, καὶ ὡμολόγησεν ὅτι ἐγὼ οὐκ εἰμι ὁ Χριστός». Πρὸς τούτοις ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰωάννου τερματίζεται διὰ τῆς ἀρνητικῆς αὐτοῦ διαβεβαίωσεως, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκομεν ἐν Πράξ., 13,25.

3. Παρὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ματθαίου, ὡς καὶ ἐκείνην τοῦ Μάρκ., 9,13, δὲν δύναται τις νὰ ἀποκλείσῃ, τοῦλάχιστον ὡς ὑπόθεσιν, τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Ἡλία. Ὑπὲρ μιᾶς τοιαύτης ὑποθέσεως συνηγοροῦσιν αἱ συνοπτικαὶ διηγήσεις περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, αἵτινες ποιοῦνται λόγον περὶ μιᾶς ἐν ὀπτασίᾳ μὲν ἀλλὰ καὶ πραγματικῆς συνάμα παρουσίας τῶν προφητῶν Μωυσέως καὶ Ἡλιοῦ, ἣτις καὶ παρῴτρυνε τοὺς αὐτόπτας μάρτυρας τῆς μεταμορφώσεως, ὅπως «ποιήσωσι τρεῖς σκηνάς» (Ματθ., 17,3-4· Μάρκ., 9,4-5· Λουκ. 9,30-33).

Πρὸς τούτοις εἰς τὴν ὡς ἄνω διήγησιν τῆς μεταμορφώσεως θὰ ἠδύνατο τις νὰ προσθέσῃ καὶ τὸ κείμενον τῆς Ἀποκ., 11,3-13, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ δύο μαρτύρων, περὶ τῆς ταυτότητος τῶν ὁποίων διχάζεται ἡ γνώμη τῶν ἐξηγητῶν. Οὕτως ἄλλοι μὲν ὑποστηρίζουσιν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἡλία καὶ τοῦ Ἐνώχ, ἕτεροι περὶ τοῦ Ζοροβάβελ καὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἕτεροι, τέλος, φρονοῦσιν ὅτι πρόκειται ἐν ταῦθα περὶ τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Περὶ τῶν ὡς ἄνω θεωριῶν μεταξύ πολλῶν ἐτέρων ἐργασῶν ἰδὲ: W. BOUSSET, *Die Offenbarung Johannis*, Göttingen, 1906, σ. 317· E.

μαρτυρίας τοῦ Ἰησοῦ ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ Ἰωάννης ταυτίζεται μετὰ τοῦ ἔσχατολογικοῦ προφήτου τοῦ Ματ., 3,11 (Ματθ.,11,9-10· Λουκ. 7,26-27)¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποκλείεται ἡ πιθανότης μιᾶς πραγματικῆς ἐπιστροφῆς τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ². Ὁ δεῦτερος Εὐαγγελιστής, ἦτοι ὁ Μάρκος, ἀποκρούων τὴν περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Βαπτιστοῦ δοξασίαν τῶν Γραμματέων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, ταυτίζει τοῦτον μετὰ τοῦ ἀναμενομένου *Elias redivivus* (Μάρκ. 1,2-4)³. Τόσον ὁμοῦς ὁ Ἰησοῦς, ὅσον καὶ οἱ Εὐαγγελισταὶ οὐδέποτε ἐξέλαβον τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην ὡς προφήτην ἐν ἔσχατολογικῇ ἐννοίᾳ, ὅφ' ἦν ὁ ἀληθὴς Μεσσίας καλεῖται καὶ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἔσχατολογικὸς προφήτης, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ προδρόμου τοῦ Μεσσία.

Ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης εἶναι βεβαίως προφήτης, καὶ δὴ καὶ προφήτης ἐν «ἔσχατολογικῇ ἐννοίᾳ», οὐχὶ διότι εἶναι οὗτος ὁ ἔσχατολογικὸς Μεσσίας, ἀλλὰ διότι ἀναγγέλλει τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσία, οὔτινος καὶ προπαρασκευάζει τὴν ὁδὸν ἢ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἡ ὅλη αὐτοῦ δράσις χαρακτηρίζεται ὡς μαρτυρία περὶ τοῦ Ἰησοῦ (πρβλ. Ἰωάν., 1,7 ἐξ. 15.19-34· 3,26· 5,33-36 καὶ παρὰλ.). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ εἰδικὸς χαρακτήρ τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου καθιστᾷ τοῦτον προφήτην,

B. ALLOT, *Saint Jean. L' Apocalypse (Études Bibliques)*, Paris, 1933· J. BEHM, *Die Offenbarung des Johannes (Das Neue Testament Deutsch)*, Göttingen, 1935· A. GELIN, *L' Apocalypse (La Sainte Bible, éditée par L. Pirot, τ. XII)*, Paris, 1938· M. KIDDLE, *The Revelation of John*, London, 1947· A. WIKENHAUSER, *Offenbarung des Johannes*, Regensburg, 1947· J. BONSRIVEN, *L' Apocalypse de Saint Jean (Verbum Salutis, XVI)*, Paris, 1951· A. FEUILLET, *L' Apocalypse: État de la question*, Paris, 1963· T. F. GLASSON, *The Revelation of John (The Cambridge Bible Commentary)*, Cambridge, 1965· A. LAEPPEL, *L' Apocalypse de Jean (Lire la Bible, XXIV)*, Paris, 1970, σσ. 146 ἐξ.· G. B. CAIRD, *A Commentary on the Revelation of St. John the Divine*, London, 1971.

1. Συμφώνως πρὸς τοὺς ἐξηγητὰς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐκπληροῦνται τὰ παλαιδιαθηρικῶν θαῦμα τοῦ Ματ., 3, 23-24. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ὡς καὶ ἐκείνη τῶν σχετικῶν ἀποσπασμάτων τῆς Κ.Δ., τὰ ὅποια ἀπορρίπτουσι τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνείαν τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἡλία, ἀποτελοῦσι, κατὰ τὴν γνώμην ἐνίαν ἐξηγητῶν, δυσκόλους καὶ ἐπισηφαλεῖς ἐρμηνείας (πρβλ. P. BENOIT-M.— E. BOISMARD, *Synopse des Quatre Évangiles en français*, τ. II: *Commentaire par M.-E. BOISMARD avec la collaboration de A. LAMOUILLE et SANDEVOIR*, Paris, 1972, σσ. 254-255).

2. Πρβλ. Ματθ., 17,12· Μάρκ. 9,13. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης δὲν ταυτίζεται, κατὰ τὸν Μάρτυρα καὶ Ἀπολογητὴν Ἰουστίνου, μετὰ τοῦ *Elias redivivus*, ὡς συμβαίνει παρὰ τῷ Εὐαγγελιστῇ Ματθαίῳ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ προκισθέντος μετὰ τὸ προφητικῶν πνεῦμα Ἡλία (πρβλ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα*, XLIX, 7).

3. Περὶ τοῦ *Elias redivivus* ἴδὲ G. RICHTER, *Bist du Elias?* Joh. 1,21, ἐν BZ, 1962, N. F. τ. VI, σσ. 79-92, 238-256 καὶ τ. VIII, 1963, σσ. 63-80.

ὅστις, ὡς ἐσχατολογικὸς Ἡλίας, ἐκλέγεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποστέλλεται ὑπ' αὐτοῦ διὰ νὰ ἐγκαινιάσῃ τὴν ἐσχατολογικὴν ἐποχὴν (πρβλ. Ματθ., 3,2· 11, 13 ἐξ.).

Ἄπ' ἐναντίας ὁ Ἰησοῦς, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐσχατολογικὸς Μεσσίας-Προφήτης ἢ Προφήτης-Μεσσίας ἢ Προφήτης-Βασιλεὺς², λαμβάνων συνειδησίην τῆς ἀποστολῆς Αὐτοῦ ταυτίζει ἑαυτὸν μετὰ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὡς τοιοῦτος ὁ Μεσσίας εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ³, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ νέος Μωυσῆς, ἢ ὁ Μωυσῆς τῶν ἐσχάτων χρόνων⁴, ὅστις, ὡς «ἅγιος καὶ δίκαιος» (Πράξ., 3,14), ὡς «αἰὶς τοῦ ἀνθρώπου» καὶ «αἰὶς τοῦ Θεοῦ», ὡς ἐπίσης καὶ ὡς «προφήτης-βασιλεὺς» (πρβλ. Ἰωάν., 6,14-15)⁵, καλεῖται νὰ ὀδηγήσῃ

1. Ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἀναγνωρίζει τὸν Ἰησοῦν, ὅτι αὐτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον» (Ἰωάν., 6,14). Ὁ Χριστὸς εἶναι προφήτης ἐν τῇ πλήρει βιβλικῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως «προφήτης». Ὑπὸ τὴν βιβλικὴν δὲ ἐννοίαν τοῦ ὄρου «προφήτης» ὁ Χριστὸς δύναται κάλλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς διάδοχος τῶν προφητῶν τῆς Π.Δ., χωρὶς βεβαίως ἡ προφητικὴ αὐτῆ διαδοχὴ νὰ καταργῇ ἢ ἀπλῶς νὰ μειώσῃ τὸν ὅλως ἰδιαιτερόν καὶ ὅλως ὑπερβατικὸν χαρακτήρα τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος τοῦ Ἰησοῦ (ἰδὲ Μάρκ., 6, 4. 15· 8,28· Ματθ. 13,57· 16,14· 21,11.46· Λουκ., 4,24· 7,16· 9,8. 19· 24,19· Πράξ., 3,22).

2. Οὐδαμοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς καλεῖται προφήτης-βασιλεὺς. Τοῦναντίον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἀποκαλεῖται ἀπλῶς προφήτης ὑπὸ τοῦ συντάκτη τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἀποκαλεῖται ὑπ' αὐτοῦ καὶ βασιλεὺς. Ὁ εἰς τίτλος συσχετίζεται ἀρρήκτως μετὰ τοῦ ἐτέρου εἰς τοιοῦτον μάλιστα βαθμὸν, ὥστε ὁ εἰς νὰ διευκολύνη τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐτέρου. Ἡ συσχέτισις τῶν δύο τούτων ὄρων ἐπισταμένως ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ W. A. Meeks, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «The Prophet - King. Moses traditions and the Johannine Christology, Leiden, 1967, σ. I, προσπαθεῖ «to clarify the way in which the motifs represented by the two terms 'prophet', and 'King' in the Fourth Gospel not only are interrelated, but interpret each other». Διὰ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων τίτλων ὑπάρχουσαν σχέσιν ἰδὲ ὡσαύτως M. DE JONGE, *Jesus as Prophet and King in the Fourth Gospel*, ἐν EThL, τ. XLIX, 1973, σσ. 160-177.

3. Ἰδὲ E. KRAENKL, *Jesus, der Knecht Gottes. Die heilsgeschichtliche Bedeutung der Person, der Werke und des Geschicks Jesu von Nazareth in den Reden der Apostelgeschichte*, Diss. München, 1972· *Jesus der Knecht Gottes. Die heilsgeschichtliche Stellung Jesu in den Reden der Apostelgeschichte (Biblische Untersuchungen, 8)*, Regensburg, 1972.

4. Τόσον ἡ παράδοσις τῶν Συνοπτικῶν, ὅσον καὶ αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (πρβλ. 3,22-23) συνδέουσαι τὸ Δευτ., 18,15-19 μετὰ τῶν Ἠσ., 52,13· 53,11· Ψαλμ., 2,1 ἐξ. ἐξηγοῦσι τὸν ἐπίγειον μεσσιανικὸν ρόλον τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διπλῆς ιδιότητος τοῦ ἐσχατολογικοῦ προφήτου, ἤτοι ὡς νέου Μωυσέως καὶ δούλου τοῦ Γιωχβέ. Πλείονα περὶ τοῦ ἐν λόγῳ βιβλικοῦ θέματος δύναται τις νὰ ἀναγνώσῃ ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ C. H. DODD, *According to the Scriptures*, New-York, 1952, σσ. 53-57, 107 ἐξ.

5. Ἡ ταύτισις τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τοῦ προφήτου-βασιλέως ἐπ' οὐδενὶ τρόπῳ ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτε «ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ἕρος αὐτὸς μόνος», διότι οἱ ἄνθρωποι ἀμέλλουσι ἔρχεσθαι καὶ ἀρπάξαι αὐτόν, ἵνα ποιήσωσιν βασιλεῖα» (Ἰωάν. 6,15).

τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μίαν νέαν ἔξοδον, καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους.

Ὅμιλοῦντες περὶ τοῦ προφήτου Ἰωάννου, ὡς ἐσχατολογικοῦ προφήτου, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ διακρίνωμεν α) τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἰωάννου ὡς ἐσχατολογικοῦ προφήτου, β) τὴν συνειδησιν, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ οὗτος ὡς ἐσχατολογικὸς προφήτης, γ) τίνι τρόπῳ ὁ Ἰησοῦς εἶδε καὶ ἠρμήνευσε τὴν ἐσχατολογικὴν αὐτὴν ἀποστολὴν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, δ) πῶς οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ εἶδον τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου καὶ ε) πῶς οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου ἠγνόησαν τὴν ἀποστολὴν τοῦ διδασκάλου αὐτῶν. Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων τούτων, ὡς καὶ πολλῶν ἐτέρων συναφῶν πρὸς ταῦτα ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ἀνά χειρὸς μελέτης ἡμῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ πρέπει ἐνταῦθα ὀλίως ἰδιαίτερος νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐξέλαβον τοῦτον οὐχὶ ὡς ἐσχατολογικὸν προφήτην ἢ πρόδρομον προετοιμάζοντα τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσίου, ἢ τὴν ἐναρξίν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς πρόδρομον αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ. Ὁ ρόλος τοῦ Βαπτιστοῦ δὲν εἶναι, κατ' αὐτοὺς πάντοτε, συμπληρωματικὸς τοῦ ἔργου τῶν λοιπῶν προφητῶν τῆς Π.Δ., οὔτε προπαρασκευαστικὸς τῆς ἐλεύσεως καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεσσίου, ἀλλὰ ταυτίζεται μετὰ τοῦ συγκεκριμένου μεσσιανικοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ ἐκ μέρους δὲ τούτων ἀνύψωσις τοῦ Ἰωάννου εἰς ἐσχατολογικὸν προφήτην μὴ διαφέροντα τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐσχατολογικοῦ προφήτου-Μεσσίου, τοῦτέστιν τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν εἶχε τὴν μείωσιν τῆς ἀξίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μεσσίου-Προφήτου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔλευσις δὲν ἦτο καὶ ἀναγκαία, κατὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰωάννου, διότι ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης ἦτο, κατ' αὐτοὺς, Πρόδρομος τοῦ Θεοῦ¹ καὶ οὐχὶ τοῦ Μεσσίου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ συγγραφεὺς τῶν

¹ Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἐν τῇ παρουσίᾳ περιπτώσει, ἀπλῶς δὲν ἀπεδέχθη τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον, δι' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐζήτουν «ἀρπάξουν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν βασιλέα» (πρβλ. W. A. Meeks, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σσ. 99). Περὶ τοῦ Ἰησοῦ ὡς προφήτου ἰδέ, ἀπὸ ὀρθοδόξου ἐπόψεως, τὴν ἐργασίαν τοῦ **Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ**, *Ὁ προφήτης ἀπὸ Ναζαρέτ. Ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ μελέτη τῆς περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰκόνας τῶν Εὐαγγελίων*, Ἀθήναι, 1973.

1. Ὑπὸ τῆς παραδόσεως τῶν Συνοπτικῶν οὐδαμῶς ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης ἐξεληφθῆ ὡς ὁ πρόδρομος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον ὡς πρόδρομος τοῦ Μεσσίου, ὅστις ἐμελεε νὰ ἔλθῃ ἐπὶ τῆς γῆς. Ὡς πρόδρομος δὲ τοῦ Μεσσίου καὶ οὐχὶ τοῦ Θεοῦ προπαρασκευάζει οὗτος τὴν ὁδὸν τοῦ ὑπὸ τῶν προφητῶν προαναγγελθέντος ἐσχατολογικοῦ προφήτου. Ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου, ἐπίστευεν ὅτι ἦτο πρόδρομος ἢ προφήτης οὐχὶ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ τοῦ Μεσσίου, τὸν ὁποῖον οὗτος ἀνέμενε· διὸ καὶ ἀποστέλλει, ἐν φυλακῇ εὐρισκόμενος, δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἵνα ἐρωτήσωσι τὸν Ἰησοῦν «σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;» (Ματθ., 11,2 ἐξ.). Διὰ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ ὡς ἀνω ἀποσπάσματος τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ προστρέξῃ καὶ νὰ συμβουλευθῇ τὴν μελέτην τοῦ **J. D. KINGSBURY**, *The Parables of Jesus in Matthew* 13, Richmond, 1969, σσ. 15 ἐξ.). Τὸ γεγονός τοῦτο ὅτι ὁ Πρόδρομος Ἰωάννης οὐδέποτε ἐξέλαβεν ἑαυτὸν ὡς (τὸν) πρόδρομον τοῦ Θεοῦ προκύπτει σαφῶς, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐκ

Ψευδοκλημεντέων¹. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου μὴ ἀνεχθέντες τὴν ἐλάττωσιν τοῦ γοήτρου τοῦ διδασκάλου αὐτῶν καὶ τὴν ἀὔξησιν τῆς προβολῆς τοῦ Ἰησοῦ ὑπέτασσον Τοῦτον εἰς τὸν ἑαυτῶν διδάσκαλον καὶ τὸν ἐθεώρουν ὡς ἓνα ἀντίπαλον καὶ ἀντίζηλον αὐτοῦ προφήτην, οὗτινος τὸ ἔργον ἦτο δευτερεῦον καὶ παράγωγον.

Ἡ ὡς ἄνω διδασκαλία τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἠγέρθη ἡ πρωτοχριστιανικὴ κοινότης², δὲν ἀπησχόλησεν, ὡς φαίνεται, τὸν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς συντάκτην τῆς προεαγγελικῆς πηγῆς, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦσιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου καὶ ὁ Ἰουστίνος. Πιθανώτατα ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος ἀνωτέρω διδασκαλία τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου δὲν ἤγειρε τὴν προσοχὴν τοῦ συντάκτου τῆς προεαγγελικῆς ἢ προϊωαννείου πηγῆς εἴτε (1) διότι ἐτύγχανε νὰ εἶναι ἄγνωστος εἰς αὐτόν, εἴτε (2) διότι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἀσημάντου διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ διδασκαλίας, δοθέντος, ὅτι τὰ μέλη τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος, ἰδιαίτερος δὲ τὰ μέλη τῆς Ἰουδαϊκῆς χριστιανικῆς τοιαύτης, εἶδον τὸν ἀληθῆ προφήτην ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ καὶ οὐχὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου³, ὡς τοῦλάχιστον προκύπτει ἐκ τῶν μέχρις

τοῦ περὶ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ κηρύγματος, δι' οὗ διαβεβαίωθι, ὅτι «ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μου ἐστίν» (Ματθ. 3,11· Μάρκ. 1,7· Λουκ., 3,16).

1. Πρβλ. *Recognitiones*, I,60· I,54.

2. Ὡς ἀντίδρασιν τινὰ τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τῆς ιδέας ταύτης δέον νὰ θεωρήσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀπολογητοῦ Ἰουστίνου, τὴν ὁποίαν οὗτος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀρᾶται ἐκ τινος παρακανονικῆς ἢ ἐξωκανονικῆς πηγῆς κυκλοφορουμένης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ μάρτυρος Ἰουστίνου ὁ Ἰησοῦς Χριστός, εὐθὺς μετὰ τὸ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ βάπτισμα Αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, ὅτετι τέλος εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Προδρόμου παύσας «αὐτὸν τοῦ προφητεῦεν καὶ βαπτίξεν, καὶ εὐγγελλίζετο καὶ αὐτὸς λέγων, ὅτι ἐγγὺς ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν...» (ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα*, LI, 2).

3. Πολύς, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, γίνεται λόγος περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐσχατολογικοῦ προφήτου τῶν χειρογράφων τῆς κοινότητος τοῦ Κουμράν (πρβλ. IQS, IX,10-11). Ἡ προσωπικότης αὕτη ἐδίχασε τὰ μέλη τῆς ἐν λόγῳ κοινότητος, διότι ὠρισμένα αὐτῆς μέλη ἐξελάμβανον τὸν Διδάσκαλον τῆς Δικαιοσύνης ὡς προφήτην, καὶ δὴ καὶ ὡς ἐσχατολογικὸν προφήτην ἢ ὡς νέον Μωυσέα, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δευτ., 18,15.18 [πρβλ. F. HAHN, *Christologische Hoheitstitel. Ihre Geschichte im frühen Christentum* (FRLANT, 83), Goettingen, 1963, σ. 363, ὑποσ. 1].

Ἐπεὶ τῆς ἐρμηνείας ταύτης τῆς μιᾶς παρατάξεως τῆς κοινότητος τοῦ Κουμράν συνηγοροῦσι καὶ τὰ κείμενα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ ὁποῖα, ἀποκλείοντα πᾶσαν ἐλπίδα μελλοντικῆς ἀφίξεως ἐνὸς ἐσχατολογικοῦ προφήτου, παρουσιάζουσι τὸν Διδάσκαλον τῆς Δικαιοσύνης ὡς τὸν ὑπὸ τοῦ Δευτερ., 18,15.18 προβλεπόμενον νέον Μωυσέα ἐρμηνεύοντα τὸν Νόμον καὶ τοὺς Προφῆτας [idè G. VERMÈS, *La figure de Moïse au tournant des deux Testaments*, ἐν *Moïse l'homme de l'alliance*, Paris, 1955, σσ. 83 ἐξ. C. ROBIN συγκρίνει τὸν *redivinus* Διδάσκαλον τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τὸν Ἥλιαν τὸν *redivinus* (C. RABIN, *The Zadokite Documents*, Oxford, 1954, σσ. 23 καὶ 37].

Τοῦναντίον, ἕτερα μέλη τῆς ὡς ἄνω μνημονευθείσης κοινότητος οὐδεμίαν προφητικὴν,

ἡμῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων τινῶν τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς φιλολογίας¹, εἴτε (3) τέλος διότι ἡ συζήτησις ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως τῆς προϊωαννείου ταύτης πηγῆς ἦτο καθαρῶς χριστολογικὴ καὶ οὐχὶ προφητολογικὴ συζήτησις, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς μνείας τοῦ τίτλου «Χριστός» ἐν εἶδει ἐρωτήσεως ἐν Ἰωάν., 10,24 καὶ Μάρκ. 14,61.

Τὴν ἐποχὴν ὁμοίως, καθ' ἣν ὁ Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀποφασίζει νὰ συντάξῃ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ἡ διδασκαλία αὐτῆ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου εἶχε φθάσει εἰς τὸ μεσουράνημα τῆς δόξης αὐτῆς, τοσαύτην δὲ ἰσχὺν ἀπέκτησεν αὐτῆ, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ προκαλέσῃ μέγα ρῆγμα μετὰ σοβαρῶν ἐπιπτώσεων ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου αἰῶνος. Ἡ ἀντίθεσις δὲ μετὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς Ἰωαννείου κινήσεως καὶ τῶν Ἰουδαιοχριστιανῶν ὑπῆρξε πολὺ μεγάλη. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς Ἰωαννείου κινήσεως ἔλαβον πολὺ σκληρὰν θέσιν ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας, ἐξειλήθη δὲ αὐτῆ, σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, εἰς ἓνα ἄνευ προηγουμένου ἀνταγωνισμὸν. Τοῦτο καθίσταται σάφες ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν *Recognitiones* τοῦ *Ψευδοκλήμεντος Ρώμης*, αἵτινες ἀνάγονται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος. Συμφώνως πρὸς ἓν ἀπόσπασμα τοῦ ὡς ἄνω μνημονευθέντος ἔργου δὲν ὑφίσταται ἀπλῶς μόνον μία Ἰωάννειος κίνησις, παράλληλος πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ μία κίνησις, ἣτις δρᾷ ἐναντίον τῶν ζωτικῶν πνευματικῶν συμφερόντων τῆς Ἐκκλησίας². Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου τάσσονται ἀναφάνδον ἐναντίον τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα τῶν Ἀναγνωρίσεων

καὶ δὴ καὶ ἐσατολογικὴν προφητικὴν ιδιότητα ἀπέδιδον εἰς τὸν Διδάσκαλον τῆς Λυκαίουσίνης, τὸν ὁποῖον σαφῶς, ὡς τοῦλάχιστον προκύπτει ἐκ IQS, IX,10-11, διέκρινον τοῦ ἐσατολογικοῦ προφήτου, οὐτινος καὶ ἀνέμενον τὴν ἔλευσιν (πρβλ. J. CARMIGNAC, E. COTHENET, H. LIGNÉE, *Les Textes de Qumran traduits et annotés*, Paris, 1963, τ. II, σσ. 97 ἐξ.). Συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ A.S. Van der Woude ὁ ἐσατολογικὸς διδάσκαλος ταυτίζεται μετὰ τοῦ Μεσσοῦ τοῦ Ἀαρὼν (πρβλ. *Le Maître de Justice et les deux Messies de la communauté de Qumran. La Secte de Qumran et les Origines du Christianisme*, ἐν *Recherches Bibliques*, τ. IV, Bruges-Paris, 1959, σ. 131). Περὶ τῶν δύο Μεσσοῦν ἰδὲ σαυτῶς K. G. KUHN, *The Two Messiahs of Aaron and Israel*, ἐν *NTSt*, τ. I, 1954/55, σσ. 168-180, reprinted in K. STENDAHL, *The Scrolls and The New Testament*, New York, 1957, σσ. 54-64· A DUPONT-SOMMER, *The Dead Sea Scrolls* (English transl. 1952), σσ. 27 καὶ 44· F. F. BRUCE, *Qumran and Early Christianity*, ἐν *NTSt*, τ. II, 1956, σσ. 184-187· J. LIVER, *The Doctrine of the Two Messiahs in Sectarian Literature at the Time of the Second Commonwealth*, ἐν *HTThR*, τ. LII, 1959, σσ. 149-185.

1. Ἰδὲ *Κήρυγμα Πέτρου* (ἔκδοσις E. HENNECKE-W. SCHNEEMELCHER, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Uebersetzung*, Tübingen, 1964-1968, σσ. 153 ἐξ. καὶ 215 ἐξ.)· *Εὐαγγέλιον καθ' Ἐβραίους* [ἸΕΡΩΝΥΜΟΥ, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἠσαΐαν, IV, XI,2, (PL, XXIV, 145)].

2. Ἰδὲ ΨΕΥΔΟΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, *Recognitiones*, I, 60.

τοῦ Ψευδοκλήμεντος¹. Ἡ λίαν ἐπικίνδυνος αὐτῆ κίνησις ἐτύγχανε καὶ τῆς ὑποστηρίξεως, ἐν τινι βαθμῷ, τῶν Ἰουδαίων, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοί, βάσει μιᾶς ἀσαφοῦς καὶ ἐμμέσου μαρτυρίας τοῦ Ἰουστίνου², ἔτρεφον, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, συμπάθειάν τινα πρὸς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ, τοὺς ὁποίους καὶ ὑπεστήριζαν εἰς τὴν ἰδεολογικὴν αὐτῶν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἱ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοί, ἐν τῇ πολεμικῇ αὐτῶν κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς Ἰωαννείου κινήσεως, ἦτις, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἐξεκλήθη εἰς ἓνα κατ' ἐξοχὴν ἀντίπαλον τῆς Ἐκκλησίας, ἤχθησαν εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, ἤγουν οὐχὶ μόνον ἠρνήθησαν νὰ ἀποδώσωσι τὸν τίτλον τοῦ προφήτου εἰς τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην, ἀλλὰ, ἔπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον, κατέτασσαν οὗτοι τοῦτον μεταξὺ τῶν Ψευδοπροφητῶν³.

Κύριον Χαρακτηριστικὸν τῆς Ἰωαννείου ταύτης κινήσεως εἶναι ἡ μετατροπὴ τῆς ἀρχικῆς μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς καὶ τῶν Ἰουδαιοχριστιανῶν χριστολογικῆς συζητήσεως εἰς προφητολογικὴν τοιαύτην⁴.

Ὁ Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὅστις ἔλαβε γνῶσιν τῆς αἰρέσεως ταύτης τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου, ἦτις καὶ προσέλαβεν, ὡς ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω, τεραστίας διαστάσεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὅπως δὲ ἰδιαίτερος ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Μ. Ἀσίας, ἀπεφάσισεν, ὡς σαφῶς προκύπτει ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ⁵, νὰ καταπολεμήσῃ τὴν Ἰωαννεϊαν ταύτην αἵρεσιν⁶, ἦτις, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, μεσ-

1. Αὐτόθι (PG I 1237-40)

2. Ἰδὲ Διάλογος πρὸς Τρύφωνα, LXXX, 1-5.

3. Πρβλ. ΨΕΥΔΟΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, Ὁμιλίαι, II, 16-17,1.

4. Ἰδὲ ΨΕΥΔΟΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, ἐνθα ἀνωτέρω, II, 16-17,1.

5. "Απαντες οἱ ἐξηγηταί, παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς ξένοις, ἀποδέχονται ὅτι πολλὰ ἀποσπάσματα τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ὅπως δὲ ἰδιαίτερος ὁ πρόλογος αὐτοῦ, φέρουσιν ἐκδηλὰ τὰ στοιχεῖα τῆς πολεμικῆς τοῦ συγγραφέως ἐναντίον τῆς ομάδος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, ἦτις, πρὸς ἕξαρσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς, ὑπέτιμα τὸν ρόλον τοῦ Μεσσοῦ ὡς Χριστοῦ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀληθοῦς προφήτου. Οὕτως ὁ συντάκτης τοῦ ἐν λόγῳ Εὐαγγελίου ὑπογραμμίζει μόνον ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα δηλοῦσι τὴν κατωτερότητα τοῦ Ἰωάννου καὶ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἓνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός» (1,8). Κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Πρόδρομος δὲν εἶναι οὔτε ὁ Μεσσίας, οὔτε ὁ Ἥλιος, οὔτε ὁ προφήτης (1,20 ἐξ.). Οὗτος εἶναι ὁ φίλος τοῦ Νυμφίου, ὅστις «δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι» (3,28-30). Ἀσφαλῶς ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἤττον ὅμως εἶναι μόνον ἀνθρώπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ» (1,6) καὶ οὐχὶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ (πρβλ. ΨΕΥΔΟΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, Ὁμιλίαι, II,17).

6. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καταπολεμεῖ ἐνταῦθα ἄφ' ἐνὸς μὲν τὴν αἵρεσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ ἄφ' ἑτέρου τὴν αἵρεσιν τῶν Μανδαίων, οἵτινες ἀπε-

σιανοποιεῖ τοῦτον καὶ τὸν ἀναβιβάζει, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ προφήτου τῶν ἑσχατολογικῶν καιρῶν ὑποβιβάζουσα συγχρόνως τὴν ἀξίαν τοῦ

τέλου βαπτιστικῆν τινὰ ἰουδαϊκὴν αἵρεσιν δρῶσαν περίξ τοῦ Ἰορδάνου. Τὰ κείμενα τῆς αἵρέσεως ταύτης ἐκλαμβάνουσι τὸν μὲν Χριστὸν ὡς ψευδοπροφήτην, τὸν δὲ Ἰωάννην ὡς τὸν ἀληθῆ προφήτην (πρβλ. Μ. LIDZBARSKI, *Das Johannesbuch der Mandäer*, 1-2, Giessen, 1905-1915, σσ. 78 ἐξ.).

Ἡ διπλῆ αὕτη πολεμικὴ τοῦ συντάκτου τοῦ Εὐαγγελίου καθίσταται ἔτι φανερά, ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ αἵρεσις τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου συνεχωνεύθη, ἐν τινὶ τρόπῳ, μετὰ τῆς ἰουδαϊκῆς προελεύσεως αἵρέσεωσιν Μανδαίων, ἦτις καὶ προῆλθε, κατὰ τὴν θεωρίαν F. M. Braun, ἐκ τῆς αἵρέσεως τῶν Ἑσσαιῶν (πρβλ. F. M. BRAUN, *Le mandeisme et la secte essenienne de Qumran, L' Ancien Testament et l' Orient*, Louvain, 1957, σσ. 193 ἐξ.). "Ἐναντι τῆς γνώμης ταύτης τοῦ F. M. Braun πρέπει νὰ εἰμεθα δλίγον τι ἐπιφυλακτικοί, καθ' ὅσον εἶναι ἀδύνατον, βάσει ἔτι καὶ αὐτῶν τούτων τῶν συγχρόνων δεδομένων, νὰ ὑποστηρίξωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἡ πηγὴ τῆς αἵρέσεως ταύτης, ἔτι δὲ ἰδιαιτέρως ἡ περὶ βαπτίσματος καὶ χειροτονίας ἀκολουθία αὐτῆς, ἀνάγεται εἰς τινὰ ἰουδαϊκὴν, ἢ ἑλληνοχριστιανικὴν, ἢ ἰουδαιοχριστιανικὴν παράδοσιν. Τοῦτο δὲ διότι αἱ τρεῖς ἀνωτέρω παραδόσεις εἶναι τόσοσ στενωῶς μεταξὺ των συνδεδεμέναι, ὥστε μετὰ μεγάλης δυσκολίας δύναται νὰ διακριθῶσιν ἀλλήλων ὡς πρός τινὰ στοιχεῖα αὐτῶν.

Περὶ τῆς αἵρέσεως ταύτης τῶν Μανδαίων, ἦτις κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀπησχόλησε τοὺς ἐξηγητὰς περισσότερον παντὸς ἐτέρου θέματος, παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν εἰς τὰς πλέον ἀντιπροσωπευτικὰς ἐργασίας τῶν A. J. W. H. BRANDT, *Die Mandäische Religion, ihre Entwicklung und geschichtliche Bedeutung* erforscht, dargestellt und beleuchtet, Leipzig, 1889· IDEM, *Mandäische Schriften*, Göttingen, 1893· M. LIDZBARSKI, *Das Johannesbuch der Mandäer*, 1-2, Giessen, 1905-15· IDEM, *Mandäische Liturgien*, mitgeteilt, übersetzt und erklärt (*Abh. der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse*. N. F. Bd. XVII, 1), Berlin, 1920· Ginza, der Schatz oder das grosse Buch der Mandäer, Göttingen, 1925· W. BOUSSET, *Die Religion der Mandäer*, ἐν *Theol. Rundschau*, XX, '917, σσ. 185-205· R. REITZENSTEIN, *Das Mandäische Buch des Herrn der Grösse und die Evangelienüberlieferung* (Sitzungsberichte d. Heidelb. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. kl., Jahrg. 1919, 12 Addhdlg.)· IDEM, *Das iranische Erlösungsmysterium*, Bonn, 1921· IDEM, *Vorchristliche Erlösungslehren*, Uppsala, 1922· IDEM, *Studien zum antiken Synkretismus*, Leipzig, 1926· *Die hellenistischen Mysterienreligionen*, Leipzig, '1927· R. BULTMANN, *Die Bedeutung der neuerschlossenen mandäischen und manichäischen Quellen für das Verständnis der Johannesevangeliums*, ἐν *ZntW*, τ. XXIV, 1925, σσ. 100-146· E. PETERSON, *Bemerkungen zur mandäischen Literatur*, ἐν *ZntW*, τ. XXV, 1926, σσ. 236-248· F. BÜCHSEL, *Mandäer und Johannesjünger*, ἐν *ZntW*, τ. XXVI, 1927, σσ. 219-230· M. J. LAGRANGE, *La gnose mandéenne et la tradition évangélique*, ἐν *RB*, τ. XXXVI, 1927, σσ. 321-349, 481-515· τ. XXXVII, 1928, σ. 5-36· H. LIETZMANN, *Ein Beitrag zur Mandäerfrage* (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. Philos. hist. kl., 1930), pp. 596-608· R. ASTING, *Den mandeiske religion og urkristendommen*, ἐν *Norsk teologisk tidsskrift*, XXXII, 1931, σσ. 209-247· J. LEIPOLDT, *Die Mandäerfrage*, ἐν *Theologisches Literaturblatt*, LII, 1931, σσ. 97-100· J. SCHMID, *Der gegerwaertige Stand der Mandäerfrage*, ἐν *BZ*, τ. XX, 1932, pp. 121-136, 247-258· A. PALLIS, *Essay on Mandaean Bibliography, 1560-1930*, London-Copenhagen,

ἀληθοῦς Μεσσίου, τὸν ὁποῖον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς προφήτην Ἰωάννην, ἀποκαλεῖ ψευδοπροφήτην. Πρὸς ἀπόκρουσιν ἀκριβῶς τῆς αἰρετικῆς ταύτης διδασκαλίας ὁ συντάκτης τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν προευαγγελικὴν αὐτοῦ πηγὴν¹ διὰ τῆς προσθήκης δύο ἐτέρων ἐρωτήσεων, αἵτινες θὰ ἔδιδον εἰς αὐτὸν τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἀναιρέσῃ αὐτήν. Διὰ τῆς προσθήκης δὲ τῶν δύο τούτων ἐπὶ πλέον ἐρωτήσεων (Ἰωάν., 1,20) ὁ συντάκτης τοῦ ἡμετέρου Εὐαγγελίου ἐπιτίθεται δριμύτατα ἐναντίον τῆς αἰρέσεως τῆς ἰωαννείου κινήσεως ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπεραμυνόμενος τοῦ Μεσσίου, ὡς τοῦ ἀληθοῦς προφήτου², ὡς τοῦ προφήτου τῶν αἰσχατολογικῶν καιρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καταδικάζων τὴν ὑπὸ τῆς ἰωαννείου κινήσεως ταύτισιν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου μετὰ τοῦ προφήτου τῆς ἐσχατολογίας, ὡς καὶ μετὰ τοῦ προδρόμου τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἐξαπολυθεῖσα πολεμικὴ ἐναντίον τῆς ἰωαννείου κινήσεως, πολεμικὴ ἤτις κατέστη δυνατὴ διὰ τῆς

1933· H. SCHLIER, Zur Mandaeerfrage, in *ThRdsch*, NF, V, 1933, pp. 1-34, 69-92· A. LOISY, Le Mandéisme et les origines chrétiennes, Paris, 1934· V. S. PEDERSEN, Le mandéisme et les origines chrétiennes, ἐν *RHPPhR*, XVII, 1937, σσ. 378-383· W. BAUMGARTNER, Der heutige Stande der Mandaeerfrage, ἐν *ThZ*, τ. VI, 1950, σσ. 402-410· IDEM, Sur la question des Mandéens, ἐν *Hebrew Union College Annual* XXIII, 1, 1950-51, σσ. 41-71· J. SCHMITT, Mandéisme, *DBS*, V, 758-788· E. SEGELBERG, Masbâta. Studies in the Ritual of the Mandaean Baptism, Uppsala, 1958· IDEM, The Mandaean Week and the Problem of Jewish Christianity and Mandaean Relationship, ἐν *RScR*, LX, 1972, σσ. 273-286· K. RUDOLF, Die Mandäer, I, II, Göttingen, 1960· Γ. Α. Χ. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ, *Μανδαίοι*, ἐν *ΘHE*, τ. VIII, 548-553· Γ. Σ. ΓΡΑΤΣΕΑ, *Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς βάσει τῶν πηγῶν*, Ἀθήναι, 1968, σσ. 202-227.

1. Ἐν παρόδῳ ἀναφέρομεν ἐναυθὰ, ὅτι ἡ χρῆσις προσυνοπτικῶν ἢ προευαγγελικῶν κειμένων ἐκ μέρους τόσον τοῦ συγγραφέως τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν Συνοπτικῶν οὐδὲλως πρέπει νὰ ἐκπλήσῃ ἡμᾶς. Τοῦτο δέ, διότι ἡ ὑπαρξίς τοιούτων κειμένων οὐδὲλως δύναται σήμερον νὰ τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ. Πρὸς ἐπίρρωσιν αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἡμῶν πλὴν τῶν πατερικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας παραθέτομεν ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν, δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τοῦ παπύρου Egerton 2. Ὁ ἐν λόγῳ πάπιρος ἐγράφη, ὡς γνωστὸν, περὶ τὸ 150 μ.Χ., κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν εἰδικῶν, ὅφ' ἐνὸς οὐχὶ τόσον εἰδήμονος συγγραφέως. Τὸ κείμενον τοῦ εὐαγγελίου τοῦ ὡς ἄνω παπύρου δὲν ὁμοιάζει οὔτε πρὸς τὸ κείμενον τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἀποκρύφων εὐαγγελίων, ἀλλ' οὔτε καὶ πρὸς ἐκεῖνο τῶν κανονικῶν εὐαγγελίων. Πιθανώτατα ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησε προσυνοπτικὴν ἢ προαναθεωρητικὴν τινα πηγὴν. Ὅπως καὶ ἐὰν ἔχωσι τὰ πράγματα, γεγονός ἐστὶν ὅτι ἐξάρτησις τις τοῦ Egerton 2 ἐκ τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ὑπὸ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφήν, δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς καὶ τόσον πιθανή.

2. Ἐξάκις ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ γίνεται χρῆσις τοῦ τίτλου «προφήτης» ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀπαξ γίνεται χρῆσις αὐτοῦ ἐν 6,14, ἔθθα ἀπλῶς γίνεται μνεία τοῦ ἐν λόγῳ τίτλου, τρεῖς ἐν τῇ συζητῆσει μεταξὺ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τῶν ἀντιπρόσωπων τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἱερουσαλήμ (πρβλ. I, 21.25.26) καὶ δις ἐν ταῖς συζητήσεσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν μεταξὺ τοῦ ὄχλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἰουδαίων (πρβλ. 7,40-44.52).

προσθήκης εις τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῆς πηγῆς του, τὸ ὁποῖον περιεῖχε μίαν καὶ μόνον ἐρώτησιν, δύο ἐτέρων ἐρωτήσεων (1,20), ἀπαντᾶται ὡσαύτως καὶ παρὰ τῷ Εὐαγγελιστῇ Ματθαίῳ, ὅστις, ἀκολουθῶν τὴν πολεμικὴν τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τῆς αἵρέσεως τῆς ἰωαννείου κινήσεως, ὑποβιβάζει τὸν ρόλον τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Ἡ πολεμικὴ δὲ αὕτη τακτικὴ τοῦ Ματθαίου ἐναντι τῆς ὡς ἄνω αἵρέσεως καθίσταται σαφῆς ἐκ τοῦ Ματθ., 11,14, ὡς ὑπογραμμίζει ὁ R. Bultmann¹.

Ἡ παρῶσα θέσις ἡμῶν οὐδόλως ἀλλοιοῦται καὶ ἀν ἀκόμη ταχθῶμεν μετὰ τῆς μειοψηφίας τῶν ἐξηγητῶν, ἥτις ἀρνούμενη τὴν ὑπαρξίν ἰωαννείου τινὸς αἵρέσεως², κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου, ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξίν ὁμάδος Χριστιανῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσιν καὶ οἱ δώδεκα μαθηταί, τοὺς ὁποίους συνήνησεν ὁ Ἄπ. Παῦλος ἐν Ἐφέσῳ καὶ τοὺς ὁποίους ἐβάπτισεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (πρβλ. Πραξ., 19,1 ἐξ.). Ἡ ὡς ἄνω ὁμάς τῶν Χριστιανῶν ἀπετέλει μέρος μιᾶς ἐκ τῶν κοινοτήτων, τὰς ὁποίας ἀντιπροσωπεύει ἡ λεγομένη «Πηγῆ τῶν Λογίων» (Q—Document)³. Τὰ θεολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν «κοινοτήτων τῆς πηγῆς τῶν Λογίων» (Q—communities) ἦσαν, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὁ ἔντονος ἐσχατολογικὸς προσανατολισμὸς καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ἐκτίμησις τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Δὲν ἀλλοιοῦται δὲ τὸ συμπέρασμα ἡμῶν, διότι ὁ συγγραφεὺς τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου λαμβάνει θέσιν ἐναντι τοῦ περιεχομένου τῆς ὡς ἄνω πηγῆς καὶ ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος μάρτυς τοῦ δημοσίου βίου τοῦ Κυρίου καὶ ὡς γνώστης τῶν σχέσεων Αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βαπτιστοῦ καταπολεμεῖ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐπιχειρουμένην ἔξαρσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου διὰ τῆς προσθήκης τῶν ἀναγκαίων ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῆς πηγῆς, τ. ἔ. τῆς ἀποστολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως.

* * *

Πάντα τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα δεικνύουσι σαφέστατα, ὅτι τὸ ἔργον τῆς συγχρόνου Κριτικῆς τοῦ Κειμένου δὲν πρέπει πλέον νὰ ἀρχῆται, ὡς συνέβαινε ἐν τῷ παρελθόντι, εἰς τὴν μελέτην μόνον τῆς ἱστορίας τοῦ συνοπτικοῦ κειμένου, ἀλλὰ πρέπει νὰ προχω-

1. Πρβλ. R. BULTMANN, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Goettingen, 1967, σ. 179.

2. Ἰδὲ W. WINK, *John the Baptist in the Gospel Tradition*, Cambridge, 1968, σ. 81· Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, Ὁ χαρακτήρ τῶν ἀφηγήσεων περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ παρὰ τῷ Λουκᾷ, ἐν *Τιμητικὸς Τόμος στὸν Β. Ν. Βέλλα*, ἐκδ. Α. ΧΑΣΤΟΥΠΗ, Ἀθήναι, 1969, σσ. 3-21.

3. Περὶ τῆς πηγῆς ταύτης ἰδὲ τὴν ἐσχάτως δημοσιευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, Ἡ περὶ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων Θεωρία, Ἀθήναι, 1977.

ρήση ἔτι περαιτέρω καὶ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν προ-
 ἱστορίαν τοῦ συνοπτικοῦ ἢ εὐαγγελικοῦ κειμέ-
 νου, ἥτις θέλει ἀποκαλύψῃ τὴν ὑπαρξιν ὠρισμέ-
 νων ἰχνῶν (γραπτῶν καὶ προφορικῶν) τῆς ἀπο-
 στολικῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως ὀπισθεν τοῦ
 σημερινοῦ συνοπτικοῦ ἢ γενικώτερον εὐαγγελι-
 κοῦ κειμένου. Πρὸς πραγματοποίησιν δὲ τοῦ δυσκόλου τούτου ἔργου ἡ
 Κριτικὴ τοῦ Κειμένου δύναται κάλλιστα νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς πατερικῆς παραδό-
 σεως τῶν πρώτων κυρίως αἰώνων. Αἱ καινοδιαθηκικαὶ παραθέσεις τῶν Πατέ-
 ρων προηγηθεῖσαι ἐν πολλοῖς τοῦ κειμένου τῶν τεσσάρων μεγάλων γνωστῶν
 ἀναθεωρήσεων, περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁποίων τόσα καὶ τόσα ἐλέχθησαν κατὰ
 διαφόρους καιροὺς, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀσφαλεῖς ὁδηγοὶ τῆς Κρι-
 τικῆς τοῦ Κειμένου εἰς τρόπον, ὥστε νὰ δυνηθῇ αὕτη νὰ προχωρήσῃ πέραν τῆς
 μελέτης τοῦ κειμένου τῶν ἀναθεωρήσεων. Διὰ τῆς ὑπερβάσεως δὲ τοῦ κει-
 μένου τῶν ἀναθεωρήσεων θὰ δυνηθῇ αὕτη νὰ ἐξέλθῃ τῆς φαι-
 νομενολογίας, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἱστορίας τοῦ κει-
 μένου καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πραγματολογίαν
 τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις ἡ Κριτικὴ τοῦ Κειμένου θὰ δυ-
 νηθῇ, βάσει τῶν καινοδιαθηκικῶν πατερικῶν παραθέσεων, νὰ ἀποκαταστήσῃ
 ὠρισμένας μικρὰς ἐνότητας τῶν πηγῶν τῶν ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν χρησιμο-
 ποιηθεισῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ νὰ προβῇ εἰς τὸν σχηματισμὸν μεγαλυτέρων ἐνο-
 τήτων τοῦ εὐαγγελικοῦ κειμένου.

Δι' ὧν τούτων οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ ὑποτιμῶμεν τὴν ὑπὸ πάν-
 των ἀναγνωριζομένην ἀξίαν τῆς μελέτης τοῦ κειμένου τῶν μεγάλων ἀναθεωρή-
 σεων. Τούναντίον, διὰ τῆς ὡς ἄνω ἡμῶν προτάσεως,
 ἐπιθυμοῦμεν νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἡ μελέτη αὐτῶν δὲν
 πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν
 τῆς Κριτικῆς τοῦ Κειμένου, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐνδε-
 δειγμένον ἐκεῖνο μέσον, δι' οὗ αὕτη θὰ δυνηθῇ
 μίαν ἡμέραν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν
 ἀποκατάστασιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ κει-
 μένου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας,
 ὧς δὲ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχι-
 κῆς μορφῆς τοῦ κειμένου τῶν κανονικῶν βιβλίων
 τῆς Καινῆς Διαθήκης¹.

Τὰ πατερικὰ συγγράμματα δὲν πρέπει, ἐν οὐ-

1. Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ κύριον ἔργον τῆς Κριτικῆς τοῦ Κειμέ-
 νου δὲν εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν πηγῶν τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Και-
 νῆς Διαθήκης, ἀλλ' ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ κειμένου αὐτῶν.

δεμιᾶ περιπτώσει, νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἀπλᾶ μόνον ταμεῖα ἀρχαίων μορφῶν τοῦ κειμένου, ἀλλὰ δέον ὅπως ταῦτα θεωρηθῶσιν ὡς οἱ ἀληθεῖς καὶ κατ' ἐξοχήν μάρτυρες τῶν ἀρχικῶν μορφῶν τοῦ κειμένου, ἔχνη τῶν ὁποίων δὲν ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ χειρογράφῳ παραδόσει. Ἡ γνωστὴ εἰς ἡμᾶς χειρόγραφος παράδοσις διὰ τοῦ κειμένου τῶν χειρογράφων κυρίως τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος (πρβλ. Β, Η κλπ.) ἠδυνήθη, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, νὰ ἐκτοπίσῃ τὴν πλησιέστερον πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἀρχετύπου κειμένου κειμένην ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς χειρόγραφον παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ Πατέρες τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου αἰῶνος. Ἐξαίροντες τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν τῶν καινοδιαθηρικῶν πατερικῶν παραθέσεων ἐξαίρομεν τὴν ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας χειρογράφου παραδόσεως ἐκτοπισθεῖσαν καὶ μὴ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις συμπεριληφθεῖσαν ἀρχαίαν ἀποστολικὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., ἔχνη τῆς ὁποίας ἀπαντῶνται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων τῶν πρώτων κυρίως αἰῶνων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἡ ζωσα ἐλευθέρως προφορικῆ παράδοσις τῶν Κυριακῶν Λογίων ὑπῆρξε λίαν ἔντονος ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῇ δράσει τῆς Ἐκκλησίας¹.

(Συνεχίζεται)

1. Κατὰ τὸν Η. Koester ἡ ἐλευθέρως αὕτη προφορικῆ παράδοσις ὑπῆρξε σημαντικὸς παράγων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Αὕτη ὑπερσχύουσα κατὰ κανόνα καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν γραπτῶν κειμένων ἐπεκτείνει τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (πρβλ. Κ. KOESTER, *Synoptische Überlieferung bei den apostolischen Vätern*, Berlin, 1957).